

A SEGESVÁRI ÜTKÖZET ÉS LÜDERS OROSZ TÁBORNOK ÚJRAOLVASOTT JELENTÉSEI*

A moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban megtaláltam az 1849. július 31-i segesvári ütközetről Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornoknak a Magyarországra bevonult orosz haderő főparancsnokához, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyhoz intézett eredeti jelentését és annak kiegészítését. Bem altábornagy orosz ellenfelének jelentése augusztus 2-án Segesváron kelt.¹ Lüders később, Nagyszebenben augusztus 9-én írott jelentésében visszatért a segesvári ütközetre és további részleteket közölt róla.² Történészként, hivatkozva is rájuk, ezeket a jelentéseket először Ivan Ivanovics Oresz használta az 1870-es évek végén, amikor megírta monográfiáját az orosz csapatok 1849-es magyarországi hadjárataról.³ Az ő jegyzeteiben szereplő levéltári jelzetek⁴ azóta megváltoztak, de az iratanyaghoz készült belső levéltári segédlet eligazítja a kutatót.

Rögtön felvetődik a kérdés, van-e valami hozadéka az iratok előkerülésének a segesvári ütközet történetét illetően? Ezeknek a jelentéseknek a tartalma a magyar történettudomány számára ugyanis régen ismert, mivel azok a szentpétervári angol követ, Andrew Buchanan 1849. augusztus 16-i és augusztus 24-i Palmerston angol külügyminiszterhez írt jelentéseinek mellékleteként nyomtatásban már 1851-ben napvilágot láttak egy angol dokumentumgyűjteményben.⁵

A segesvári ütközet történetét alapos, szakszerű elemzéssel Gyalókey Jenő hadtörténész írta meg 1932-ben megjelent tanulmányában, amelyhez természetesen felhasználta az említett angol kiadványt is.⁶ A szabadságharcról azóta megjelent munkák részletesebb leírásai az ütközetről az ő tanulmányán alapulnak.⁷

Miért érdemes mégis közzétenni és újraolvasni Lüders jelentéseit?

Elsősorban azért, mert az ütközetről azonnali magyar beszámoló vagy részletes hivatalos jelentés a felgyorsuló események sodrában már nem készült, de nincs egykorú és

* 2012-ben a Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően kaptam lehetőséget arra, hogy Moszkvában az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, a továbbiakban: RGVIA) kutathassak. Ez a tanulmány az akkor végzett kutatómunka eredménye.

¹ Lüders Paszkevicsnek, 881. sz., Segesvár, 1849. július 21. (augusztus 2.) RGVIA 846. fond (Военно-ученый архив – Hadtörténelmi levéltár), 16. opisz (Венгерская кампания 1849 г. – Az 1849. évi magyarországi hadjárat), 5351. gyelo (Сведения о венгерской кампании – Jelentések a magyarországi hadjáratról), 98–106. o. (A továbbiakban: 1. melléklet.)

² Lüders Paszkevicsnek, 893. sz., Nagyszeben, 1849. július 28. (augusztus 9.) RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 284–289b. o. A segesvári ütközetre vonatkozó rész: 284b–286. o. (A továbbiakban: 2. melléklet.)

³ *Ореус, II.*: Описание Венгерской войны 1849 года. С приложением 14-ти карт и планов. Санкт-Петербург, 1880.; *Ivan Ivanovics Oresz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002. (A továbbiakban: *Oresz*.)

⁴ Oresznál a Lüders-jelentések levéltári jelzete: Военно-ученый архив, отд. II. Nr. 3281. Lásd: *Oresz*, 463. o.

⁵ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49. presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 337–339., 358–363. o. (Ez utóbbiban a segesvári ütközetre vonatkozó rész: 358–359. o.)

⁶ *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1932. 187–235. o. (A továbbiakban: *Gyalókey* 1932.)

⁷ Pl.: *Kovács Endre*: Bem József. Budapest, 1954. 597–606. o.; *Uő*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 301–309. o.; *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csaták.) Budapest, 2004. 340–347. o.; *Kedves Gyula – Ratzky Rita*: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek, hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzéssel. Budapest, 2009. (A továbbiakban: *Kedves – Ratzky* 2009.) 153–157. o.

avatott magyar leírása sem.⁸ A sokat vitatott eseményről született hatalmas mennyiségű magyar visszaemlékezés-anyag elsősorban Petőfi eltűnésével és nem magával az ütközettel foglalkozott, és a küzdelem résztvevői vagy csak szemtanúi emlékeiket évekkel, esetenként évtizedekkel később vetették papírra. Ebből következik, hogy a hangsúlyok eltolódtak, a megkopott emlékek közé későbbi, másoktól szerzett információk saját élményként is beépültek, és a visszaemlékezők esetenként azt mondták fel, amit a közvélemény hallani akart tőlük. Ezt az értékét tekintve rendkívül egyenetlen memoárirodalmat, „tengernyi vallomást”, igen nagy munkát végezve a Petőfi-kutató Dienes András tekintette át és alaposan megszurta. Ő elsősorban a költő eltűnésének körülményeit próbálta rekonstruálni, de természetesen az ütközet lefolyását is tárgyalta.⁹ Dienesnek a költő halála körülményeire vonatkozó adatait és következtetéseit a közelmúltban Hermann Róbert vette újabb vizsgálat alá (nem először), és kételyeit fogalmazta meg velük kapcsolatban.¹⁰ A fentiek ismeretében Lüdernnek két nappal az ütközet után született jelentése, együtt augusztus 9-i jelentésének Segesvárra vonatkozó részével az orosz fél erejét, tevékenységét, csapatainak mozgását illetően, így az ütközet menetére vonatkozóan is a legfontosabb dokumentum. Azért érdemes ismét tüzetesen végigolvasni ezeket az iratokat, mert néhány olyan mozzanatot, amelyet Gyalókey Jenő a rendelkezésére álló források alapján nem tudott a lehetséges mértékben tisztázni, más, azóta hozzáférhetővé vált orosz forrással együtt és azoktól alátámasztva megvilágítanak és bizonyos félreértéseket eloszlatnak. Tehát az ütközet történetének részbeni újraírását teszik szükségessé.

Azért sem tartjuk fölöslegesnek a jelentések közzétételét, mert az eddig ismert szöveg francia nyelvű, az eredeti iratok pedig oroszul íródtak, lévén az Orosz Birodalom államigazgatásának, így katonai igazgatásának a nyelve is orosz. A hivatalos levelezés az orosz hadseregen belül, de az uralkodó katonai irodájával vagy a hadügyminisztériummal is orosz nyelven folyt, nem pedig főként franciául, ahogy éppen a francia nyelven megjelent iratok alapján a hazai kutatás feltételezte. (Vannak kivételek is, például a Bécsbe delegált, majd az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornok, Fjodor Fjodorovics Berg jelentéseit mind az orosz főparancsnoknak, mind a cárnak franciául írta.)

Az angol követ nem magukat a jelentéseket küldte el külügyminiszterének, hanem az azok alapján készült és nyomtatásban kiadott hivatalos haditudósítások francia fordítását. Ez is indokolja a jelentések közlését, még ha az említett tudósítások ebben az esetben pár félmondatnyi rövidítéstől, illetve a jelentések bevezető és záró formuláinak és a magyar kutatók előtt néhány máshonnan ismert információnak az elhagyásától eltekintve szinte szó szerint ismétlik is az eredeti iratok szövegét. A haditudósítások nyomtatásban egyébként Szentpéterváron mind oroszul, mind franciául napvilágot láttak. Először a hadügyminisztérium hivatalos lapja, a Russzkij Invalid közölte őket oroszul a hazai közönség számára, ahonnan átvette szövegüket a szentpétervári lap, a Szanktpetyerburgszkija

⁸ Az ütközetre vonatkozó forrásokat áttekinti és értékeli *Gyalókey* 1932. 210–213. o.

⁹ *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958. (A továbbiakban: *Dienes* 1958.) 231–271. o. Dienes néhány ponton helyesbítette, illetve kiegészítette Gyalókey Jenő megállapításait. Pl. észrevette, hogy Gyalókey Jenő apja, a szemtanú Gyalókey Lajos honvéd százados visszaemlékezésében összekeverte a magyar bal- és a jobbszárnyat, vagy Gyalókeyval szemben azonosította a magyar balszárnyon az erdőben támadó, az átkarolással utolsóként próbálkozó gyalogosok parancsnokát, Papp Lajos alezredest. Dienes arra is felhívta a figyelmet, hogy Gyalókey Lajos az egyetlen, aki szerint hatalmas vihar tört ki aznap estére. *Dienes* 1958. 530–532. o. (Vihart az orosz szemtanúk sem említenek, szerintük a beálló sötétség vetett véget a küzdelemnek.) Az ütközet menetére vonatkozóan azonban Dienes is Gyalókeyt követte.

¹⁰ *Hermann Róbert*: A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – A kutatás kérdőjelei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 437–462. o. (A továbbiakban: *Hermann* 2012.) Lásd korábban: *Hermann Róbert*: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi Bizottságának munkájáról. A Bizottság állásfoglalása a Morvai Ferenc által benyújtott újabb „bizonyítékokról”. In: *Nem Petőfi!* Szerk. *Kovács László*. Budapest, 1992. 258–259. o.

Vedomosztyi is, majd a diplomáciai testületek, illetve a külföld tájékoztatására az orosz külügyminisztérium hivatalos lapjának tekinthető *Journal de Saint-Petersbourg* hasábjain jelentek meg franciául. A segesvári ütközetről a XVI. haditudósítás ad hírt, Lüders augusztus 9-i jelentése pedig a XVIII. haditudósításban kapott helyet.¹¹

Gyalókey munkája során minden abban az időben hozzáférhető forrást, hivatalos iratot és visszaemlékezést, valamint feldolgozást számbavett. Az orosz források közül a Lüders-jelentések mellett használta az orosz hadak magyarországi működéséről összeállított, hivatalos változatnak tekinthető kötet német fordítását,¹² valamint Oreusz monográfiájának megfelelő fejezetét Szentgáli Antal fordításában.¹³ Tudott az orosz vezérkari főnök, az ugyancsak szemtanú Artur Adamovics Nyepokojcsickij ezredes kötetéről is, amelyet azonban nem sikerült megszereznie.¹⁴ A bécsi Kriegsarchiv anyagából az ütközet előzményeit és körülményeit áttekintve az erdélyi cs. kir. hadtest, valamint az erdélyi magyar hadsereg irataira, magára az ütközetre vonatkozóan pedig mindenekelőtt a szemtanú Franz Dorsner ezredes, osztrák összekötő tiszt 1849. augusztus 1-jei a hadügyminisztériumhoz intézett jelentésére támaszkodott, amelyet ő talált meg.¹⁵ Osztrák részről az ütközet szemtanúja és résztvevője volt August von Heydte őrnagy, ugyancsak osztrák összekötő tiszt, aki meg is írta az erdélyi háború történetét, de munkája több mint tíz évvel az eseményeket követően született. 1863-ban Lipcsében kiadott kötetében,¹⁶ ahogy Gyalókey megállapítja: „kevesebbet mond erről a harcról, mint amennyit tőle, mint szemtanútól várni lehetne”.¹⁷ Kevesebbet mond, és tegyük hozzá, amit mond, felülvizsgálata szorul.

¹¹ *Русский Инвалид*, 1849. augusztus 3. (15.) 167. sz. 665–667. o. A hadijelentés segesvári ütközetre vonatkozó része: 665–666. o. és augusztus 9. (21.) 171. sz. 681–682. o., a segesvári rész: 681. o.; *Санктпетербургская Ведомости*, 1849. augusztus 4. (16.) 172. sz. 691–693. o. (rossz oldalszámozás!) és 1849. augusztus 10. (22.) 176. sz. 707–709. o.; *Journal de Saint-Petersbourg*, 1849. augusztus 4/16. 889. sz. 5581–5583. o. (itt fel van tüntetve, hogy átvétel az Invalide Russe-ből) és 1849. augusztus 11/23. 894. sz. 5603–5605. o.

Az RGVA-ban a haditudósítások önálló nyomatványokként megtalálhatók az „О выступлении войск в Венгрию в помощь Императору Австрийскому и о действиях Армии против мятежных Венгров 7. июня – 26. октября 1849” (A csarokat Magyarországra az osztrák császár segítségére történt kivonulásáról és a hadseregnek a lázadó magyarok elleni hadműveleteiről) 1849. június 7. [19.] – október 26. [november 7.] című, több mint 400 lapos anyagban is (395. f. 285. op. 139. gy.), amely a cár katonai irodájától, Varsóból annak parancsnoka, Vlagyimir Fjodorovics Adlerberg tábornok, főhadsegéd által a hadügyminisztériumnak küldött, a Russzkij Invalid számára a jelentések alapján nyomatásra előkészített tudósítások szövegét tartalmazza. A tudósítások az „Известие из Действующей Армии” (Tudósítás a működő hadseregből) címen, mint láttuk, római számmal jelentek meg. Az osztrák hadsereg mellé beosztott orosz hadosztályról szóló híreket külön számozással „Известие из Австрийской Армии” (Tudósítás az osztrák hadseregből) címen közölték. A nyomatványok egy másik gyűjteményéről készült mikrofilm 2007 óta olvasható a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában is (jelzete: X 10 634. 53245. doboz). Címe: Собрание печатных известий (Nyomatott tudósítások gyűjteménye), orosz levéltári jelzete: RGVA 846. f. 16. op. 5335. gy.

¹² *H[Heinrich von] N[eidhardt]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I–III. k. Berlin, 1851.* (A továbbiakban: *Neidhardt.*) Orosz eredeti: *III. К. Менюков: Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников 1849. г. Санктпетербург, 1851.* (A továbbiakban: *Opiszanyije.*)

¹³ *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet (1849. július 31.) orosz forrás nyomán. Hadtörténelmi Közlemények, 23. (1922–1923) 279–289. o.* (A továbbiakban: *Szentgáli: Oreusz.*)

¹⁴ *A. Непокойчицкий: Описание войны в Трансильвании в 1849 году. Санктпетербург, 1858.* Magyarul 1999 óta olvasható: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Ford. és s. a. r. Rosonczy Ildikó. Budapest, 1999.* (A továbbiakban: *Nyepokojcsickij.*)

¹⁵ Dorsner jelentése azóta megjelent: *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kleťečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Hrsg. von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien–Budapest, 2005.* (A továbbiakban: *Von der Revolution...*) 616–618. o. A jelentés másolata megtalálható az orosz hadtörténelmi levéltárban is abban a csomóban, amelyben a szóban forgó Lüders-jelentéseket őrzik: RGVA 846. f. 16. op. 5351. gy. 386–389. o.

¹⁶ *[August von Heydte]: Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II. k. Leipzig, 1863.* (A továbbiakban: *Heydte.*) A segesvári ütközetre vonatkozó rész: 84–88. o. (Második kiadása: Prag, 1864.)

¹⁷ *Gyalókey 1932. 212. o.*

Az említett Nyepokojcsickij ezredes, főszállásmester éppen a segesvári ütközet követően lett Lüders vezérkari főnöke, ugyanis a korábbi vezérkari főnök, Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagy az ütközet elején, rögtön az egyik első magyar ágyúgolyótól súlyosan megsérült, s néhány órával később meg is halt. Nyepokojcsickij kötetét csak 1858-ban adták ki, bár már 1851-ben elkészült, de mint bevezetőjében olvasható, „bizonyos okok miatt” nem jelenhetett meg. Nyepokojcsickij munkájához a magyar kutatók közül elsőként Dienes Andrásnak sikerült hozzájutnia.¹⁸ Ő azt állapította meg a segesvári ütközetre vonatkozó fejezet átolvasása után, hogy a „Lüdersz-féle jelentés valóban Nyepokojcsickij ezredes tollából eredt, tehát nemcsak Oreusz, hanem Gyalókey művének is tulajdonképpen ez a leírás az alapja.”¹⁹ Gyalókeynek az volt a véleménye, hogy „Lüders teljesen tárgyilagosan írja le az ütközetet s egyetlen vitás pontot [erre visszatérünk: R. I.] leszámítva nincs benne olyasmi, amin fennakadhatnánk”, ezért ő a maga ütközetelemzésének vázát, mint írja is, az orosz parancsnok jelentésére építi.²⁰ Oreuszt mind Gyalókey, mind Dienes Szentgáli fordításában használta,²¹ Szentgáli azonban közleményének végéről elhagyta azokat a jegyzeteket, amelyekben az orosz hadtörténész megadja levéltári forrásait, s amelyekből az derül ki, hogy a Lüders-jelentések mellett leírását az V. hadtest hadműveleti (címe szerint hadtörténelmi) naplójára alapozta.²² Ez a napló a hadjárat után készült, természetesen a vezérkari főnök irányításával, fejezeteinek végén ott is van Nyepokojcsickij aláírása.²³ A Lüders-jelentések – amelyek helyenként hézagosabbak, helyenként kiegészítik a hadműveleti napló beszámolóját – értékét viszont növeli, hogy rögtön az ütközet után készültek.²⁴ Oreusz felhasználta az ütközet ismertetésénél a Nyepokojcsickij-kötetet is,²⁵ valamint Dmitrij Ivanovics Daragan vezérkari ezre-

¹⁸ Dienes joggal gondolt arra, hogy a krími háború után kedvezőbb volt a helyzet a kötet kiadásához. *Dienes* 1958. 242. o. Lehetett azonban a megjelentetés késleltetésének hátterében Paszkevicz túlérzékenysége is, mert előtte alárendeltjei nem tisztelegtek hasonló kötettel. Lásd a Nyepokojcsickij-köthez írt bevezetőt, 12. o. Pjotr Kononovics Menykovnak a fondjából, amelyet az RGVA őriz, kiderül, hogy ez a munka nem nyerte el Paszkevicz tetszését: ő úgy vélte ugyanis, hogy túlságosan az V. hadtest hadműveleti naplójára épül, annál nem ad többet, ezért kiegészítendő. Paszkevicz véleménye: RGVA 167. f. (П. К. Меньков) 1. op. 6. gy. 190–195. o. A gyelo címe: „Документы собранные Меньковым по истории венгерской войны” (A magyarországi háború történetére vonatkozóan Menykov által összegyűjtött dokumentumok). A hadműveleti naplónak (RGVIA 846. f. 16. op. 5357. gy. „Военно-исторический журнал отряда войск 5-го пехотного корпуса, действовавшего против мятежных венгров в Трансильвании” – Az V. gyalogoshadtest Erdélyben a lázadó magyarok ellen működő különítményének hadtörténelmi naplója, a továbbiakban: Hadműveleti napló) csak a segesvári ütközetre vonatkozó részét (178–184b. o.) állt módomban szövegszerűen összehasonlítani a Nyepokojcsickij-kötettel. Az nem egyszerű átvétele a hadműveleti naplónak, bár ismétlődnek mondatok benne, az információkat tekintve azonban a két forrás kiegészíti egymást. Lehetséges, hogy éppen a kritikát követően került sor a kötet kiegészítésére, erre utalhatnak a lábjegyzetek is.

¹⁹ *Dienes* 1958. 242. o.

²⁰ *Gyalókey* 1932. 213. o.

²¹ Oreusz művének kisebb részletei egyébként már megjelentek magyarul Csopey László fordításában a *Vasárnapi Ujság*, (a továbbiakban: VU) 1880–1881. évfolyamaiban Egy orosz könyv a magyar szabadságharcról címmel. A Segesvárra vonatkozó fejezet: Az oroszok Erdélyben (Oreusz orosz katonai író művéből) II. A segesvári csata 1881. VU 1881. 41. sz. 652–653. o. (A továbbiakban: *Csopey*: Oreusz.)

²² *Oreusz*, 463. o. Csopey Oreusznak a forrásokra vonatkozó jegyzeteit szintén nem közölte, sőt elhagyta a lábjegyzetek nagyobb részét is. Az általa publikált ütközetvázlat viszont jobb, mint Szentgálié.

²³ Nyepokojcsickijé mellett egy Glebov nevű vezérkari alezredes aláírása szerepel még a fejezetek végén. Lüders törzsébe három vezérkari alezredes volt beosztva: Daragan, Glebov és Gerszevanov (Gerszivanov?). *Дареган [Дмитрий Иванович]: Записки о войне в Трансильвании в 1849 г. (Feljegyzések az 1849. évi erdélyi háborúról.)* Составл. Полковником Дареганом. Санктпетербург, 1859. (A továbbiakban: *Daragan*.) 40. o.

²⁴ Ismert még egy Lüders-jelentés a segesvári ütközetről s az utána hozott intézkedésekről, de ebben az ütközet maga nincs részletesen leírva. Lüders Clam-Gallas cs. kir. altábornagynak, Kelemenfelke, 1849. augusztus 3. Közölve: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Budapest, 1998. 206–207. o.

²⁵ Oreusz hivatkozásaiából kiderül, gyakran épített a Nyepokojcsickij-kötetre, ezt éppen a segesvári részről nem jelzi, de néhány adatot, amelyek sem a Lüders-jelentésekben, sem a hadműveleti naplóban nincsenek benne, egyértelműen onnan vett át. *Oreusz*, 463. o. A hadműveleti napló és a Nyepokojcsickij-kötet viszonyára lásd a 18. lábjegyzetet!

des erdélyi hadjáratról szóló visszaemlékezését.²⁶ Daragan még alezredesként volt Lüders törzséhez beosztva, s könyvében, amely 1859-ben jelent meg Szentpéterváron, vezérkari tisztként elemzi a hadműveleteket, és értékeli mind Lüders, mind Bem tevékenységét és hadvezéri kvalitásait.²⁷

Az alábbiakban azt próbáljuk megvizsgálni, hogy bár Gyalókey Jenő és Dienes András egyaránt a segesvári ütközet alapforrásának tartják Lüders jelentéseit, hogyan jutnak mégis olyan következtetésekre, amelyek a Lüders-jelentésekből nem következnek, s amelyeket az ütközet orosz résztvevői nem állítanak. És ha az orosz forrás(ok) megbízható(k) nak tekinthető(k), akkor mi vezethette félre őket? Az ütközet történetét röviden, csak a szükséges mértékben tekintjük át, éppen az említett kutatók eredményeire támaszkodva, s azokat a magyar félre vonatkozóan elfogadva. Az orosz fél tevékenységével foglalkozunk elsősorban, mégpedig az ütközet résztvevőinek és szemtanúinak beszámolóí alapján,²⁸ és csupán azokra a mozzanatokra térünk ki részletesebben, amelyeket vitatunk. Ilyen mindenképp annak a két vadászszázaljból és fél nehézütegből álló erősítésnek a kérdése, amelyet Lüders július 31. délutánján a marosvásárhelyi útról rendelt a magyar sereggel Segesvár és Fehéregyháza között harcoló orosz csapatokhoz, vagy ilyen a Segesvár másik végéből ugyancsak iderendelt, a Nagyküüllő jobb partján megjelenő, majd a folyón Fehéregyházánál, a malomároknál átkelő dzsidásszázad és a Héjjasfalvához ugyancsak a Küüllő jobb partjáról érkező két kozákszázad ügye.

Számavéve a vitatható megállapításokat és következtetéseket, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy amíg nekem a közelmúltban lehetőségem nyílt moszkvai levéltári kutatásokra, addig az ismert történelmi körülmények miatt sem Gyalókey Jenő, sem Dienes András, de korábban magyar történészek számára egyáltalán nem volt elérhető az orosz levéltári anyag, sőt esetenként, ahogy láttuk, még az orosz kiadványok megszerzése is reménytelen vállalkozásnak bizonyult vagy legalábbis nehézségekbe ütközött számukra.

Az ütközet közvetlen előzményei és első szakasza

Az V. orosz hadtest parancsnoka, Lüders gyalogsági tábornok és az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka, Bem József honvéd altábornagy első ízben Segesvárnál kerültek egymással szembe.

A július 21-én Nagyszebent elfoglaló orosz parancsnokhoz olyan hírek futottak be, hogy Bem vezérletével az egész Székelyföld felkelt, ezért úgy döntött, visszafordul keletnek és három támadó oszloppal felszámolja a székelyföldi ellenállást, „megpróbálja véglegesen megfékezni a nyughatatlan székelyeket”.²⁹ Ő maga Nagyszebent a lublini és a zamości vadászrezredekből, az 5. utász- és az 5. lövészszázalójakból, a nassau herceg nevét viselő odesszai dzsidászrezdeből, az 1. doni kozákezredből, a 3. és a 4. nehézütegből, a 7. könnyüütegből, a 6. könnyüüteget egy osztályából³⁰ és a 9. lovasüteget egy osztályából, valamint a 14. mozgó tüzertelepből, a 14. hadihídkészletből és a mozgó kórházból álló oszlop élén július 26-án hagyta el.

²⁶ *Oreusz*, 463. o.

²⁷ Lásd a 23. lábjegyzetben *Daragan* munkájának adatait!

²⁸ Ezért nem használjuk az Opiszanyijét és Neidhardtot, azok ugyanis éppen a rövidített orosz szemtanúi közleményekre épülnek, és a rövidítések következtében hiányosak. A Magyarországra benyomult orosz főszereg hadműveleti naplója a Lüders-jelentést ismétli. RGVA 846. f. 16. op. 5356. gy. Журнал военных действий Российской Армии в войне 1849-го года в Венгрии (Az orosz hadsereg hadműveleteinek naplója az 1849-es magyarországi háborúban), 530–539. o.

²⁹ *Oreusz*, 288. o.

³⁰ Az orosz ütegek két osztályból álltak és általában nyolc lövegből. Egy osztály tehát egy félüteget.

Amikor tehát Lüders visszafordult Nagyszebenből a Székelyföld felé, akkor Bem moldvai expedíciójának híre, amint Gyalókey Jenő feltételezi,³¹ még nem jutott el hozzá. Arról már útközben, július 28-án Erzsébetvárosban értesült.³² Itt kapta meg Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagynak, az V. hadtest Moldvában és Havasalföldön maradt csapatai parancsnokának július 26-án kelt jelentését arról, hogy Bem egy 5000 fős, nyolc ágyúval ellátott sereg élén váratlanul betört Moldvába: Lüders innen küldött Dannbergnek parancsot a teendőkre vonatkozóan: nem ismervén Bem szándékait cselekedjen a körülményeknek megfelelően, de azt mindenképpen akadályozza meg, hogy benyomuljon Bukovinába.³³ (Megjegyezzük, hogy a valóságban Bem Moldvába csak 2200–2300 embert és hat ágyút vitt magával.³⁴)

Lüders a következő napon, július 29-én bevonult Segesvárra, ahol csapatainak pihenőt rendelt el, nemcsak a hosszú menetek miatt, hanem azért is, hogy itt bevárja Dyck vezérőrnagy Fogarashól elindult oszlopát, amelynek úticélját többször megváltoztatta, végül érkezésére Segesváron július 31-én számított. A magyarokról biztos hírei nem voltak, a felderítők és a kémek visszatérésére várt. Ebben a bizonytalanságban az egyetendő két oszlop további mozdulatait nehéz volt megterveznie. (A harmadik oszlopnak, élén gróf Eduard Clam-Gallas cs. kir. altábornaggyal Brassóból Kézdivásárhely és Csíkszereda felé kellett előrenyomulnia.) A kapott hírekből azt lehetett megtudni, hogy Marosvásárhelyen és Udvarhelyen jelentős magyar erők gyülekeznek, maga Bem pedig Marosvásárhelyen van. Az orosz parancsnok ennek megfelelően csapatait kétfelé osztotta: Segesvártól északra, a Marosvásárhely felé vezető útra a 9. lovasüteg osztályával a nassauai herceg nevét viselő dzsidásezred négy százada, a 3. és 4. nehézütegekkel a zamości vadászezred, három kozákszotnya, valamint az 5. utászszázlój alj három százada került. Segesvártól keletre, az udvarhelyi úton a lublini vadászezred, az 5. lövészszázlój alj, a nassauai hercegről elnevezett dzsidásezred négy százada, a 7. könnyűüteg, a 6. könnyűüteg egy osztagja, három kozákszotnya, valamint egy utászszázad kapott elhelyezést. Az északi csoporttól egy kozákszotnya megfigyelés alatt tartotta a fogarasi utat, a szekérvonat és az összes felszerelés pedig a medgyesi úton maradt egy kozákszotnya fedezete mellett. A főhadiszállás a városban telepedett meg. A marosvásárhelyi és az udvarhelyi úton erős kozákjárőrök cirkáltak. Lüders elsősorban a Marosvásárhely felől befutó útra fordította a figyelmét. Udvarhely felől kevésbé számított támadásra, ugyanis úgy vélte, hogy a magyarok bizonyára tudnak Dyck vezérőrnagy oszlopának Kőhalom felől történt elindulásáról, s nyilván tartanak az oldaltámadástól.³⁵

Gyalókey Jenő arra hívja fel a figyelmet, hogy Lüders közel elfelezte a rendelkezésére álló erőket, tehát „a megosztás ilyen módja nem felel meg annak a sokszor hangoztatott orosz feltevésnek, hogy erősebb támadás csak északról volt várható.” Gyalókeynak igaza van, és ez az a pont, ahol vitatkozik Lüdersszel. Ez a megosztás ugyanis jól mutatja az orosz parancsnok bizonytalanságát. Bár tudomása szerint Bem Marosvásárhelyen volt, a Kőhalom felől közeledő orosz oszlop pedig oldaltámadással fenyegethette ellenfelét, erőinek felét mégis az udvarhelyi útra telepítette.³⁶

Lüders oszlopa a becslések szerint Segesvárnál összesen 9100–9200 főt számlált, ennek mintegy a fele, 4500–4600 fő került az udvarhelyi útra, az útközet kezdetén 12 löveg-

³¹ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán [é. n.] (a továbbiakban: *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat), 111. o.; *Gyalókey* 1932. 194. o.

³² *Nyepokojcsickij*, 13. o.

³³ Hadműveleti napló, 173. o.

³⁴ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat, 112. o.

³⁵ *Nyepokojcsickij*, 112. o.

³⁶ *Gyalókey* 1932. 216. o.

gel.³⁷ Ezzel az erővel szemben Bem, aki – számítva Kemény Farkas ezredes különítményére Marosvásárhely felől és Dobay József ezredesére Kőhalom felől – ütközetben még egy zászlóaljat visszaküldött Gál Sándor ezredes Olt mentén felfelé hátráló seregének támogatására, csak 2400 fős sereget és 16 löveget állíthatott csatasorba.³⁸ Lüders jelentése a támadó magyar sereget 6 ezer főre becsüli és 12 magyar ágyúról ír, Nyepokojcsickij kötetében már 10 ezer fős magyar seregről van szó, Bem ágyúinak számát azonban mindegyik orosz forrás tizenkettőre teszi, kevesebbre, mint a magyar források.³⁹ Az adatokról összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy az oroszok általában legalább duplájára tették a velük szembe került magyar erők létszámát.

Bemmel szemben Szkarjatyin és Lüders helyezte el a csapatokat: a jobbszárnyra, a Segesvári-erdőbe a lublini vadászrezred parancsnoka, Lipszki ezredes irányítása alatt két lublini vadászzászlóalj került, amelyek a jobbszárny legvégén kiegészültek az 5. lövész-zászlóalj két századával. A 7. könnyűüteget a jobbszárny centrum felé eső részén állt fel: hat löveg egy dombon az országúttól jobbra, kettő pedig az országúton. Az üteget a lublini ezred egyik zászlóalja fedezte. A Küküllőre támaszkodó balszárny a dzsidászrezred négy századából és három kozákszotnyából állt Pjotr Grigorjevics Demidov vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Daragan és a hadműveleti napló szerint a három kozákszotnya egyike a Küküllő gázlóját és a folyó jobb partján odavezető utat őrizte az orosz állás mögött, attól mintegy négyszáz szaszeny⁴⁰ távolságban, vagyis kb. 850 méterre, a város közelében.⁴¹ Hátralételekben maradt két lövészszázad, a vadászrezred 1. zászlóalja, egy utászszázad és a 6. könnyű félüteget. Az állás előtt kanyargott az Ördögpaták. Az orosz állás kulcsa a jobbszárnyon volt. „Ha az ellenség birtokba veszi ezeket a magaslatokat, akkor Segesvár előtt nem tudjuk magunkat tovább tartani. Amíg azonban ott állunk, az ellenség nem tud sem az országúton, sem lejjebb, a kukoricásban felvonulni, mert tüzéségünk lövéseivel szétszórja, és oldalba támadjuk. Az egész küzdelemnek a jobboldali magaslatokra kellett összpontosulnia” – írja Daragan.⁴² Oda is összpontosult, Bem az ütközet folyamán végig onnan próbálta meg leszorítani az oroszokat, hogy benyomulhasson a városba.

Szkarjatyin megsebesülése után az udvarhelyi úton harcoló orosz csapatok parancsnokságát Lüders Ivin altábornagyra, az 5. tüzerhadosztály parancsnokára bízta azzal, hogy maradjon védekező pozícióban, maga pedig visszatért a marosvásárhelyi útra. Úgy vélte, onnan nem szabad csapatokat áthozni ide, mert a magyarok fő támadása onnan várható, az „Udvarhely felőli előrenyomulás pedig csak félvezető manőver”.⁴³ Ezért, mint jelentésében olvasható, személyesen rendelkezett a szekérvonat, a málha, a mozgókórház, a műszaki parkok biztonságáról, és az esetleg itt várható küzdelemhez előnyösebb állást foglalt el.⁴⁴ Mivel Ivintől azt a hírt kapta, hogy a magyarok támadása egyre veszélyesebb mértéket ölt, arról pedig a mintegy húsz kilométernyire, egészen a Kisküküllő mellett

³⁷ Gyalóky Jenő és Hermann Róbert számítják így a létszámot az orosz hadsereg 1849. június 20-i hadrendje alapján, levonva belőle 12 százalékot, az ütközetek során elszenvedett és a betegségekből következő veszteséget. *Gyalóky* 1932. 207. o.; *Hermann* 2004. 342., 347. o. Dienes 10 ezer főre becsüli az orosz oszlop létszámát. *Dienes* 1958. 521. o. Az osztrák összekötő tiszt, Franz Dorsner augusztus 1-jei jelentésében az orosz erők létszámát 12 ezer főre teszi és 18 lövegről ír. *Von der Revolution...* 617. o. Ramming, az osztrák hadsereg vezérkari főnöke a maga munkájában ezt az adatot veszi át. [*Wilhelm Ramming:*] *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*. Pesth, 1850. (A továbbiakban: *Ramming.*) 531. o.

³⁸ *Gyalóky* 1932. 205–206., 213–214. o.; *Hermann* 2004. 342–343., 347. o. A Lüders-jelentés a támadó magyar sereget 6 ezer főre becsüli és 12 ágyúról ír. Dorsner 5000 magyar gyalogsról, 500 lovasról és 8 lövegről. *Von der Revolution...* 617. o.

³⁹ 1. melléklet; *Nyepokojcsickij*, 116. o.; *Daragan*, 149. o.

⁴⁰ 1 szaszeny = 2,13 méter.

⁴¹ Hadműveleti napló, 181–181b. o.; *Daragan*, 147. o.

⁴² *Daragan*, 147–148. o.

⁴³ *Nyepokojcsickij*, 113–114. o.

⁴⁴ 1. melléklet.

fekvő Kendig⁴⁵ előre lovagoló, majd onnan visszatérő kozák járőrök jelentése alapján megbizonyosodott, hogy a Marosvásárhely felőli úton egyáltalán nem mutatkoznak magyar erők, a parancsnokságot itt Engelhardt vezérőrnagyra bízta, maga pedig visszatért a Segesvár keleti végénél folyó ütközet helyszínére, ahol délután két óra tájban a tartalékból előrehozatta a 6. könnyű félüteget, majd a jobbszárnyra az ismétlődő és szívós magyar támadástól egyre inkább szorongatott, hátrálni kezdő orosz vadászok támogatására ugyancsak az itteni tartalékból két vadászszázadot küldött.

Az ütközet során a csataterre érkező orosz gyalogság és tüzérségi erősítés kérdése

A segesvári ütközet történetét úgy ismerjük, hogy Lüders délután az Engelhardt alatt maradt erőktől egy nehézüteget és két zászlóaljat rendelt a csatamezőre. Mint Gyalókey írja: „Ramming és az őt követő magyar hadtörténetírók úgy tudják, hogy Lüders, látván, hogy másfelől [Marosvásárhely felől: R. I.] nincs veszély, két zászlóaljat és egy nehézüteget is küldött Lipsky [Lipszkij ezredes: R. I.] támogatásra”. A történész idézi is Rammingot: „Da liess General Lüders eine halbe [!] Zwölfpfünder-Batterie von der Reserve... vorrücken... Dieser Batterie folgten 2 Bataillons Infanterie zur Verstärkerung des Centrums.” Majd ehhez hozzáfűzi: „Tudjuk, hogy a tartalékban se nehézüteget, se 2 zászlóalj nem volt. Így hát ez az erősítés csakis az északi [tehát a marosvásárhelyi úton álló: R. I.] csoporttól érkezhetett.”⁴⁶ Gyalókey a következőképpen folytatja: „A döntő fordulat behatóbb vizsgálata arra a meggyőződésre késztet, hogy a Ramming említette segítségnek valóban meg kellett érkeznie, hogy az erdőben is az oroszok kerekedhesse- nek végképp felül.”⁴⁷

A forrásokat szigorúan mérlegelő Gyalókeynak azonban rögtön feltűnik, hogy „az orosz hadtestparancsnok hallgat erről a nagyon fontos dologról, de nem szól róla Neidhardt és Heydte se. Lüders csak annyit vall be, hogy tüzérségét meg kellett erősítenie azzal, hogy a tartalékból a harenvalba rendelte a 6. sz. könnyű félüteget.”⁴⁸

Lüders azonban nem csak ennyit vall be. Amikor az északi csoportosítástól Ivin altábornagy aggasztó jelentését megkapva visszatért az ütközet helyszínére, majd az itteni tartalékból, mint említettük, és ahogy be is számol róla, előrehozatta a 6. könnyű félüteget és a két vadászszázadot, egyébről is intézkedett. „A heves ágyúzás már több órája tartott – olvasható a jelentésben –, az ellenség ereje és szándéka nyilvánvalóvá vált, kiderült, hogy minden rendelkezésére álló csapatával döntő rohamot kezdett jobbszárnyunk ellen. Akkor már egyáltalán nem aggódva főerőink miatt, előre hozattam a tartalékból a 3. nehézüteget és felváltottam vele a 7. könnyűüteget lövegeit, amelyek hét órán át szakadatlanul dolgoztak; két löveg az országútra lett felállítva, négy a hegy lejtőjére a jobbszárnyon, kettő pedig tartalékban maradt; ugyanekkor megparancsoltam a lovasságnak, hogy kerülje meg az ellenség jobbszárnyát...”⁴⁹

Gyalókey előbbi megállapításával ellentmondásban a késő délután történetet ismer- tetve idézi Lüderst a 3. nehézüteget átirányítására vonatkozóan, megjegyezve azt is, hogy Oreusz nem a 3., hanem a 4. nehézüteget csataterre rendeléséről ír, mégpedig négy óra

⁴⁵ Daragan, 151. o.

⁴⁶ Gyalókey 1932. 223. o.; Ramming, 533. o.

⁴⁷ Gyalókey 1932. 224. o.

⁴⁸ Gyalókey 1932. 223. o.

⁴⁹ 1. melléklet.

előtt.⁵⁰ A Nyepokojcsickij-kötet ugyancsak a 4. nehézüteget említi, mindkettő a hadtest hadműveleti naplója alapján, ez azonban elírás, mert az a 3. nehézüteget nevezi meg.⁵¹

Azzal kapcsolatban, hogy Ramming kinek az elbeszélésére vagy leírására alapozta e jelentős, két zászlóaljat és egy nehézüteget magában foglaló erősítés érkezését a harcoló orosz csapatokhoz, Gyalóky tanácstalan: „nem lehet tudni”. És ezt azóta sem sikerült kiderítenünk.⁵² Az ütközetben részt vevő Dorsner ezredes, „akinek [Ramming: R. I.] a jelentését olvashatta, csak annyit mond, hogy Lüders egy fél 12 fontos üteggel erősítette meg tüzéréjét, s a döntést a jobbszárnyon a lövészzászlóalj erősítette ki.”⁵³ Láttuk, hogy Lüders ugyan egy teljes nehézüteget hozatott a helyszínre, de nem állította valamennyi löveget csatasorba, ennek alapján Dorsner félütegre vonatkozó megjegyzése magyarázható, arról pedig, hogy a lövészek – akiknek egyébként Dorsner állításával ellentétben, csak két századuk vett részt a küzdelemben, a másik kettő végig tartalékban maradt⁵⁴ –, derekasan helyálltak a lublini vadászok mellett, szó lehetett a tisztek körében az ütközet után: a jobbszárnyon „nem egy esetben még a lövészek is szuronnal rohamoztak” – olvashatjuk Lüders augusztus 9-i jelentésében.⁵⁵

Gyalóky tehát látja azt, hogy az ütközet orosz és osztrák résztvevői közül senki nem említi az egy (vagy fél) nehézüteget, két vadászzászlóaljjal együtt érkező erősítést, ezért a következőképpen gondolkodik: amikor Bem még egy, az orosz jobbszárnyat átkaroló támadással próbálkozott, s ezért az Ördögerdőbe irányította Ferenczy századost a maga jobbszárnyáról a Livádia mezőről a 80/82. zászlóalj három századával, Lüders ezt az oldalmenetet észrevette, és magához rendelte a szóban forgó erősítést: „Az a száguldó, aki a parancsot vitte, kb. 40 perc alatt elérhette Engelhardt tábornokot, a csapatok pedig 1¼–1½ óra alatt tehetők meg ezt az utat, s így 5 és ¼ óra között már rendeltetésük helyén lehettek. Ezzel a számítással jól egybevágnak Lüders jelentése és Oreus leírása, melyek szerint az általános orosz ellentámadás 5 óra előtt nem történhetett.”⁵⁶

A szemben álló felek erőviszonyait tekintve igen komoly erősítésről van szó, a két zászlóalj nyolc százada kb. 1400 főt számlálhatott, akik a lovak vontatta nyolc tizenkétfontos löveget, annak felszerelését és mintegy 190–200 fős kezelőszemélyzetét követték (fél üteg esetében ennek a felét).⁵⁷

Gyalóky végül Oreusznál talál egy olyan passzust, amely a kérdéses erősítésre vonatkozhat: „Ír azonban erről a két zászlóaljról Oreus, de teljesen érthetetlen formában” – állapítja meg, majd idézi Szentgáli fordítását: „Később ugyanennek az ezrednek [t. i. az északi csoporthoz tartozó zamości vadászrezednek] két zászlóalját, 4 ágyúval együtt, a

⁵⁰ *Gyalóky* 1932. 225. o.; *Oreus*, 300. o.

⁵¹ *Gyalóky* 1932. 225. o.; *Oreus*, 300. o.; *Nyepokojcsickij*, 115. o.; Hadműveleti napló, 182b. o.

⁵² *Gyalóky* Ramming erősítésre vonatkozó közlésének első mondatából egyébként csak a lényegét idézi. A teljes mondat így hangzik: „Da liess General Lüders eine halbe Zwölfpfünder-Batterie von der Reserve auf der Strasse gegen Weiskirchen vorrücken, und den feindlichen rechten Flügel kräftig beschiessen.” *Ramming*, 533. o. Az első mondatban foglaltak sem állják meg a helyüket, mert az erősítésként befutó orosz ágyúknak nem az volt a feladatuk, hogy a magyar jobbszárnyat lőjék, hanem a centrumban és a balszárnyon hatékonyan működő magyar tüzéréjét. De hogy Ramming honnan vette át a már idézett, az üteget (itt már teljes ütegről van szó) követő, a centrum megerősítését szolgáló két zászlóaljról vonatkozó információt, valóban nem tudni. Gyalogos erősítésre egyébként is a magyar balszárny ellen, vagyis az orosz jobbszárnyon volt igazán szükség.

⁵³ *Gyalóky* 1932. 224. o.; *Von der Revolution...* 617. o.

⁵⁴ Legalábbis arról, hogy a tartalékból előrehozták volna őket, egyik orosz szemtanúi forrás sem szól. A fentiek értelmében úgy véljük, *Gyalóky* Jenőnek nincs igaza, amikor szerinte Dorsner a tartalékban lévő lublini fél vadászzászlóaljat összekeveri „a már régóta harcban állott lövészekkel”. *Gyalóky* 1932. 226. o.

⁵⁵ 2. melléklet.

⁵⁶ *Gyalóky* 1932. 225. o. Csikány Tamás a városon keresztül valamivel többre, legalább másfél-két óra hosszúra tette az út megtételéhez szükséges időt. Köszönöm szíves közlését.

⁵⁷ Becslés: a zamości ezred négy zászlóalja a június 20-i állománykimutatás alapján 3181 főt számlált, a 3. nehézüteg 218 főt 164 lóval. Ebből levonandó a mintegy 10–12 %-os veszteség. *Oreus*, 428–431. o.

hegyen helyezték el, a város kijáratával szemben, hogy *csapatainknak Udvarhely [!] felé való netaláni visszavonulását* [kiemelés tőlem: R. I.] fedezhessék.” A magyar hadtörténész úgy véli, hogy „az ütközet színhelyét nem ismerő szerző összezavarja a helyneveket, mert nyilvánvaló, hogy a nyugatról jött Lüders nem vonulhatott kelet felé vissza.”⁵⁸

A fordító Szentgáli Antal azonban ezt a mondatot elnézte, és fordításával félrevezette Gyalókyt. Az Oreusznál lábjegyzetben szereplő mondat ugyanis helyesen így hangzik: „Később ugyanennek az ezrednek két zászlóalja négy löveggel a város kijáratával [vagy a városkapuval: R. I.] szemközt emelkedő hegyre lett kiállítva, arra az esetre, *ha csapataink visszavonulnának az udvarhelyi útról* [kiemelés tőlem: R. I.]”⁵⁹ Vagyis Oreusz nem kevert össze semmit: Lüders minden eshetőségre készülve biztosítani akarta a város keleti végénél harcoló csapatainak a városon keresztül történő esetleges visszavonulását, valamint a máha és a szekérvonat védelmét a Medgyes felé vezető úton, ezért hozta ezt az intézkedést a város északnyugati végénél álló csapatokra vonatkozóan. Hogy az Engelhardt parancsnoksága alá került különítmény alakulatainak Segesvár nyugati–északnyugati végénél való mozgatásáról számol be Oreusz, kiderül a szövegkörnyezetből is. A félrefordított mondat lábjegyzetben van, magyarázatként a főszövegben található következő mondathoz kapcsolódik: „A városból az összes szekeret a medgyesi útra küldték ki; ha a szükség úgy hozza, ne akadályozzák a visszavonulást a városon keresztül”. A lábjegyzet elején pedig arról van szó, hogy a szekérsor védelmét már előbb a zamości vadászezred egyik zászlóaljára bízták, amely mellé két löveget rendeltek. Gyalókyt az is megzavarhatta, hogy ezt a lábjegyzetet a főszöveg részeként közli Szentgáli, így a megadott információk egymáshoz való viszonya nem egyértelmű.⁶⁰

Lüders a két zászlóaljat egy fél nehézüteggel az ütközet első felében akkor rendelkezett a Segesvár nyugati végével szemben emelkedő magaslatra, amikor még részben számolt azzal, hogy az udvarhelyi úton zajló küzdelem eredménye a városon át történő visszavonulás is lehet, mert az ellenség „valóban olyan vakmerően és merészen támadott, ahogy semmiképpen nem lehetett várni tőle, és amiből arra lehetett következtetni, hogy jelentős erői vannak”, részben pedig arra is készült, hogy Marosvásárhely felől ugyancsak támadás érheti. Ezért amikor az udvarhelyi úton felállította csapatait, visszatért az északnyugati különítményhez, mert, mint Paszkevicznek írja, szükségesnek látta, hogy személyesen tegyen meg minden intézkedést: a küzdelemhez előnyösebb állást foglalt el, és a szekérvonatot hátrább küldte a medgyesi úton.⁶¹ A győztes ütközet után az esetleges hátrálásra való felkészülés részleteit már valószínűleg fölöslegesnek látta ecsetelni a főparancsnokhoz intézett jelentésben. A hadműveleti naplóban szintén nincs szó részletesen az itteni csapatmozgatásokról. Ott is csak annyit olvashatunk, Lüders visszatért Engelhardt csapataihoz, mert személyesen akart intézkedni: a támadás lehetőségével számolva, a várható támadás irányára tekintettel a védekezésre nem igazán alkalmas terepen a legalkalmasabb helyet választotta ki a tábor előtt, a mozgó tűzérési telepet, a hadihíd-készletet, a táborigazgatást és a szekereket pedig hátrább küldte a medgyesi úton.⁶²

A fentieket alátámasztja Daragan visszaemlékezése, amely szerint Lüders a szekérvonatot a várostól mintegy három versztányira küldte hátra a medgyesi úton, mégpedig

⁵⁸ Gyalóky 1932. 223. o.; Szentgáli: Oreusz, 285. o.

⁵⁹ Oreusz, 299. o. A megjegyzés lábjegyzetben szerepel, tehát mintegy utólagos magyarázatként és kiegészítésként. Oreusz Nyepokojcsickijtól vette át, akinél ugyancsak lábjegyzetes ez a kiegészítés. *Nyepokojcsickij*, 114. o.

⁶⁰ Szentgáli: Oreusz, 283. o. Gyalóky nem használta Csopey 1881-es fordítását, de ebben az esetben a Csopey-közlés csak fokozta volna a bizonytalanságot, ugyanis ő ezt a lábjegyzetet is elhagyta. *Csopey*: Oreusz, 652. o.

⁶¹ 1. melléklet.

⁶² Hadműveleti napló, 181b. o.

a magyarok által a magaslaton kialakított védművekhez. Ezt a megkerülhetetlennek ítélt állást a sáncrendszerrel Bem hozta létre 1849. március elején, amikor a veszett megyesi ütközet után Segesvárra húzódott vissza. Az oroszok július 29-én alaposan megszemléltek, mert mint Daragan írja, ez a „nevezetes” állás ijesztette meg a télen Puchner tábornokot, „aki megpróbálta megkerülni, és nekifogott annak a szerencsétlen mozdulatnak Kapus és Apold felé, amely hadseregének pusztulásához vezetett”. Mint tudjuk, amíg Puchner Antal cs. kir. altábornagynak, az erdélyi osztrák csapatok parancsnokának katonái kerülő utakon, sártengerben evickéltek, addig Bem március 9-én az országúton elindult egyenesen Nagyszében felé, és be is vette a várost. Az oroszok csodálkoztak, hogy Bem most miért nem használta fel ellenük ezt a jól megerősített állást, miért nem itt fogadta oszlopukat. Moldvai expedíciója elvonta erőit, most már hiába sietett ide a Székelyföldről, elkészt vele – elmélkedik az orosz alezredes.⁶³

Ugyancsak Daragan jegyezte fel Lüders szavait, amelyeket az ütközet elején, az udvarhelyi út fölött emelkedő dombon Szkarjatyinhoz intézett: „Önt itt hagyom. Próbálja tartani magát. A végsőkéig tartson ki. További erősítést nem tudok Önnek adni. Ha kénytelen lesz visszavonulni, azon a város mögötti hegyen veszem Önt fel. Ha onnan is vissza kell majd vonulnunk, a következő magaslat, ahol szekérvonatunk áll, az lesz a harmadik, és egyben az utolsó állásunk, ahová nem fogom az ellenséget odaengedni.”⁶⁴

A sokat emlegetett két zamości zászlóalj a fél nehézüteggel tehát Lüders parancsára az ütközet idején foglalt állást a Segesvártól nyugatra, de a városhoz közelebb eső magaslaton, „a város mögötti hegyen”, szemben a városból kivezető úttal. Július 29-én, amikor az orosz csapatok bevonultak Segesvárra, és gyönyörködtek a városban, azt is megállapították, hogy ez a magaslat igen erős állást kínál azzal szemben is, aki a város felől támad, és megkerülni közelről ugyancsak lehetetlen – jegyzi meg Daragan.⁶⁵

A segesvári ütközetről a Csöpey László által a *Vasárnapi Ujság*ban közölt jó minőségű orosz ütközetvázlaton világosan látszik a városból nyugat felé kivezető úttal szemben elhelyezett orosz két zászlóalj és a félüteg.⁶⁶ Bem nem tudott arról, hogy Segesváron túl két erős állásban csaknem ugyanakkora orosz sereg vár rá, mint amellyel a város keleti végén próbált megküzdeni, ezért támadott újból és újból, hogy kierőszakolja az áttörést. Lüders Engelhardt különítményét nem akarta meggyengíteni, tehát mindössze egy nehézüteget rendelt az udvarhelyi útra, és ennek csak hat ágyúját állította csatasorba. Amíg gyalogsági erősítésre nem is volt szüksége, mert egyrészt csapatai a Segesvári-erdőben is végig túlerőben voltak, másrészt állása mögött végig tartalékban maradt a lublini vadászrezd két százada és az 5. lövészzászlóalj két százada, s mellettük volt még egy műszaki alakulat is: egy utászszázad, addig a tüzérségi erősítésre feltétlenül szüksége volt, ami a magyar tüzérség eredményességét bizonyítja.

Az iderendelt nehézüteggel kapcsolatban Dienes azt mondja, hogy az minden bizonynyal csak az ütközet végére érkezhett meg.⁶⁷ Ez nem igaz, mi több, döntő szerepe volt az ellentámadás előkészítésében. Délután négy óra tájban, amikor a helyzet az oroszok

⁶³ Daragan, 148. o.

⁶⁴ Daragan, 148–149. o.

⁶⁵ Daragan, 148. o.

⁶⁶ Csöpey: Orosz, 653. o. Említettük, Szentgáli vázlata ennél sokkal gyengébb. Sajnos a magyar Nyepokojcsickij- és Orosz-kötet térképei ugyancsak gyenge minőségűek, a kiadó anyagi okok miatt csak így tudta közlésüket vállalni. *Nyepokojcsickij*, melléklet, 6. o.; *Orosz*, XII. melléklet. (A kötetek fordítójaként és sajtó alá rendezőjeként elfogadtam a kompromisszumot, nem gondolva akkor, hogy a térképeknek illusztrációs szerepükön kívül is lehet jelentőségük.)

⁶⁷ Nyepokojcsickij alapján Dienes ugyancsak a 4. nehézütegről ír, mert hogy „3. számú nehézüteg Lüdersz hadrendjében nem is volt”. *Dienes* 1958. 251., 529. o. Volt, tudjuk, szerepel a Dienes által használt Nyepokojcsickij-kötetben is, de Neidhardt felsorolásából, amit Gyalóky is idéz, valóban kimaradt. *Nyepokojcsickij*, 103., 112. o.; *Neidhardt*, II. 70. o.; *Gyalóky* 1932. 205. o.

számára, ahogy forrásai alapján Oreusz értékeli, „válságosra” is fordulhatott volna, ért a helyszínre ez a nehézüteg. Az akkor már mintegy hét órája harcban álló 7. üteget, amelynek addigra minden löszere elfogyott⁶⁸, felváltotta, s a magyarok két löszeres kocsját hamarosan a levegőbe röpítette. A mindent elsöprő orosz ellentámadás öt óra tájban következett be.

Gyalókey megemlíti, hogy Heydte a maga munkájában azt írja, hogy „Lüders az északi csoport 4. sz. nehéz ütegeének felét szintén előbbre parancsolta, s két ágyút lenn a Nagyküüllő jobb partján, kettőt pedig szintén a jobbparton, a gázlóval szemben levő úgynevezett Akasztóhegyen (Galgenberg)⁶⁹ állíttatott fel. Ennek a félütegnek az lett volna a feladata, hogy az ütközet balra fordulása esetén támogassa a Nagyküüllőn átgázoló csapatokat.” Heydtétől ennyit idézve Gyalókey a következőképpen gondolkodik: „Ebből nyilvánvalóan kiviláglik, hogy Lüders Bem livádiai századainak délrevonulását észrevéve azzal a lehetőséggel is számolt, hogy a magyarok átkaroló vagy még inkább megkerülő támadása elvághatja a háta mögött a segesvári egérutat s így kénytelen lesz észak felé hátrálni. Akkor tehát még egyáltalán nem látta bizonyosnak a győzelmet.”⁷⁰ Gyalókey azt is közli, hogy ezekről a lövegekről sem Lüders, sem Neidhardt nem ejt szót.

Heydte azonban nem egy további új tüzérségi erősítésről, hanem arról a már többször említett nehézütegről szól, amely az északi csoporttól érkezett. Ugyanis néhány sorral alább arról ír, hogy két tizenkét fontos ágyú átkelt a gázlón a Küüllő bal partjára.⁷¹

A Csopey László által a *Vasárnapi Ujság*ban közölt orosz ütközetvázlaton világosan látszik, hogy az északi csoporttól érkezett nehézüteg az orosz állás mögötti gázlón kelt át a Küüllő bal partjára.⁷² Lüderstől tudjuk, hogy négy löveget azonnal az orosz jobbszárnyra indított, kettőt az országútra küldött, kettőt pedig tartalékban hagyott, amelyek esetleg maradhattak a folyó túlsópartján is. Az orosz balszárnyon, a lovasság mellett tartózkodó Heydte így csak a négy utóbbi ágyúra emlékezhetett.

Összefoglalva a fentieket, valamennyi orosz és osztrák résztvevő tanúsága szerint csak tüzérségi erősítés, mégpedig egy nehézüteg érkezett a csataterre Engelhardt csapataitól, ennek is csak hat lövege vett részt az ütközetben. Az előzőekben láttuk, hogy a leírások ellentmondásoknak látszó pontatlanságai tisztázhatóknak látszanak. Ez a tüzérségi erősítés azonban döntő volt akkor, amikor az egész nap helyt állt magyar tüzérség súlyos veszteségeit (a gyors és tartós tüzeléstől a négy Gábor Áron-féle ágyú már délután egykor megrepedt) nem volt mivel pótolni.

Érkezett-e orosz lovassági erősítés a Küüllő jobb partján?

Délután öt óra tájban az addig elszántan küzdő kis magyar sereget összeroppantotta az elsöprő erejű orosz ellentámadás. A front hat-hét órán keresztül szinte nem mozdult se előre, se hátra, miközben heves ágyúpárbaj folyt és a Segesvári-erdőben kemény küzdelem zajlott. A nagy erejű orosz ellentámadás váratlanul érte a magyarokat, nem csak a küzdelem résztvevőit, hanem a Fehéregyháza közelében szemlélődőket is. A kudarcnak számukra különösebb előjele nem mutatkozott. Bem mindenáron ki akarta kényszeríteni

⁶⁸ Oreusz, 300. o.

⁶⁹ Egy Dienes által közölt Haller József-vázlat az „Akasztófa Erdőt” az Ördögérdővel szemközt jelöli be, valószínűleg tévesen, felcserélve a Segesvári-erdővel. Dienes 1958. LXXXII. melléklet. – Egyelőre nem találtam olyan Segesvár-térképet, amelyen fel lenne tüntetve a Galgenberg, és amely így egyértelműen igazolná Heydte vázlatát.

⁷⁰ Gyalókey 1932. 225. o. Heydte idézett helye: 85. o.

⁷¹ Heydte, 86. o.

⁷² Csopey: Oreusz, 653. o.

a döntést, ahogy Lüders fogalmaz: „több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem mindaddig, amíg nem jött el az általános visszavonulás ideje”.⁷³ És a hirtelen összeomlás későn kezdett, fejvesztett menekülésbe torkolt. A magyar balszárnyon, ahol „a fák között fölbresztett visszhang egész ideig hallatta vitézeink bátor csatakiáltását, onnan most egyszerre zavart és félelmet jelentő kiáltások, vegyítve a muszkák ordításával törtek elő”, majd „a legborzasztóbb rendetlenségben – fölvert rajként – az észvesztő rémület vad futásával láttam csapatainkat az erdőből kiomlani, nyomban üzelve az oroszok diadalmos rohamoszlopai által”. A jobbszárnyon „huszáraink sikertelen támadása után nagy tömegben fellobogózott lándzsa-erdővel vágattak az orosz uhlan ezredei, zilált gomolyba gyűrt katonáinkat maguk előtt söpörték” – emlékszik vissza a szemtanú, Gyalókey Lajos.⁷⁴

A magyar hadtörténetírás szerint „a felbomlásnak ezekben a válságos pillanataiban történhetett, hogy egy az oroszok északi csoportjából” a Küküllő „jobbpartján felfelé küldött dzsidás-század, a malom duzzasztógátja alatti gázlón s a malomárok őrizetlen hídján átkelve, az úgynevezett Kisrétre, majd innen a Haller-kastélyt megkerülve” hamarosan a Fehéregyházától „délre eső téglavető felé rohant, elvágva a balszárnyról a Monostorkert [egy domb neve, amelyen régen egy monostor állt: R. I.] irányába erre menekülők útját.”⁷⁵ Gyalókey Jenő nem közli ennek az információnak a forrását, de mint Dienes megállapította, Gyalókey ilyen esetekben a Székelykeresztúron lakó Haller József gróf által a segesvári ütközetre vonatkozóan összegyűjtött és ma a Magyar Országos Levéltárban őrzött anyagra támaszkodik.⁷⁶ (Haller nem vett részt az ütközetben, de Petőfi eltűnésének körülményeit kutatva haláláig gyűjtötte a rá vonatkozó visszaemlékezéseket, dokumentumokat.) Dienes elfogadva Gyalókey közlését és hivatkozva az ütközet egy másik szemtanúja, Lengyel József székelykeresztúri orvos visszaemlékezésére, valamint idézve Haller Józsefet is azt mondja, hogy a Rogyina mezőn a magyar balszárnyról menekülő Bem és kísérete ezzel a dzsidásszázaddal találta magát szembe a falutól délre épült Haller-kriptánál, pár lépésnyire az országúttól, a falu keleti végénél. Lengyel Józsefnél a következőt olvassuk: „Mi futottunk az országúton felfelé. Engem helyismeretem rövidebb uton vezetett. Utánunk a két ezred dsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy a míg e két ezred támadott, egy más ezred a Küküllő mellett halad felfelé egyenes vonalban [kiemelések tőlem: R. I.], s mikor már Fehéregyházát mintegy fél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s így a menekülést is.”⁷⁷ Haller József a „Küküllőt átgázoló ulánusokat”⁷⁸ említi, Lengyel azonban, mint láttuk, csak arról ír, hogy a dzsidások (nem egy ezred, ahogy a rémült Lengyel József láthatta, hanem egyszerűen sokan) a folyó mentén – hogy melyik parton, nem írja – száguldottak fölfelé, majd derékszögbe megfordulva vágták el a menekülés útját. Derékszögbe megfordulva: furcsa megfogalmazás; ha Lengyel a túlparton látta őket, miért nem azt írta, hogy a folyón átkelve? Lengyel később arról számol be, hogy a menekülő Bem és kísérete „csakis a családi kriptánál akadtak ellenre. Ezen ellen állott azon dsidásokból, kik a bekerítést és hátbatámadást eszközölték. Az öreget közbevéve, vágták keresztül magukat, s folytatták futásukat Héjasfalva felé.”⁷⁹ Dáné Ká-

⁷³ 2. melléklet.

⁷⁴ *Gyalókey Lajos: Segesvár és Petőfi. Hazánk*, VII. (1887) 346. o.

⁷⁵ *Gyalókey 1932. 228. o.; Dienes 1958. 261., 265. o.*

⁷⁶ *Dienes 1958. 240–243., 526. o.*

⁷⁷ *Dienes 1958. 261., 264–266. o.; Lengyel József levele. VU 1860. 42. sz. 507–508. o. Dienes közli Lengyel levelének teljes szövegét: Dienes 1958. 294. o.*

⁷⁸ Dienes idézi Hallert: *Dienes 1958. 266. o.*

⁷⁹ Lengyel József második levele. VU 1861. 4. sz. 43. o.

roly székely tűzér visszaemlékezve ugyancsak azt mondja, hogy Fehéregyházán túl „a balról rohanó lovasság elvágta a visszavonulást, míg az országon elészáguldók dsidái kegyelem nélkül osztották a halált...”⁸⁰ Hogy ez a lovasság a túlpartról érkezett volna, egyértelműen egyikük sem írja.

Láttuk, az orosz balszárny lovasságának támadását sem a magyar huszárszázadok (az orosz források alapján mindössze két század⁸¹), sem a magyar jobbszárny meggyengített gyalogsága (amelynek nagy részét Bem előzőleg a Segesvári-erdőben az orosz jobbszárny elleni döntő támadás céljából innen elvonta) nem tudta felfogni. Az orosz dzsidások és kozákok átkeltek az Ördögpatagon és jobbra kanyarodva indultak el, hogy bekerítsék a magyar jobbszárnyat. A Fehéregyháza előtt folyó és a Küküllőbe torkolló Sárpatagon csak a gyalogság tudott átgázolni, mert (Haller József közlése szerint) a Sárpatagot korábban mélyítették, s kb. egy méter magas töltést alakítottak ki a kicotort iszapból, amelyet fűzes nöött be.⁸² Akinek a menekülő honvédek közül sikerült a töltésen átkapaszkodnia, a falu északnyugati felébe futott. A többiek a Sárpatag hídjá felé rohantak, ahol hatalmas kavarodás támadt. Az üldöző orosz lovasság Fehéregyháza északi széle és a Küküllő között nem tudott átvágni, hogy a falut megkerülje. Nem tudott az említett töltés miatt sem, meg azért sem, mert itt partján malommal egy mély malomárok húzódik, csaknem párhuzamosan a Sárpatagkal.⁸³ Ahogy Gyalókay írja: „A dzsidások nem tudtak átkelni a Sárpatag alsó folyásán, sem az ágyútorlaszon [amelyet a falu nyugati bejáratánál, a Sárpatag hídjá előtt a menekülés közben felborult magyar ágyúk alkottak: R. I.]; ennél fogva a falu déli oldalára kerültek, s a [falutól északra húzódó: R. I.] Kistrétről szintén idejött dzsidásszázaddal együtt, a magyar balszárnyról erre futó honvédekre vetették magukat.”

Az üldöző orosz lovasságot Demidov vezérőrnagy irányította, a négy dzsidásszázadot Fjodor Jermolajevics Blum, az ezred alezredese vezette, a lovasroham és az üldözés során pedig Mazaraki vezérkari másodkapitány állt a lovasság élén, aki Demidov utasításait hajtotta végre. Lüders őket terjesztette fel kitüntetésre a lovassági támadás és az üldözés idején tanúsított érdemeikért.⁸⁴ „Az ellenség futott, a dzsidások és a kozákok üldözték, elvágták útját, szárnyait megkerülték, és visszavetették jobbra az országúttól és Fehéregyházától, amely utóbbi számukra még valami fedezéket nyújthatott volna. Ekkor a falu fölötti dombon a menekülők szörnyű mézszárlása ment végbe” – számol be az orosz tanú, Daragan az öldöklésről.⁸⁵ „Véres bosszút álltak a vitéz nassaui dzsidások a szeretett Szkarjatyin tábornok haláláért” – kommentálja az osztrák Dorsner a mézszárlást.⁸⁶ (Ezek a dzsidások a nálunk elterjedt hiedelemmel ellentétben nem len-

⁸⁰ Adatok Petőfi halálához. IX. Dáné Károly levele. VU 1860. 48. sz. 588. o.

⁸¹ Az ütközetben összesen három és fél magyar huszárszázad vett részt. *Gyalókay* 1932. 204. o.

⁸² *Gyalókay* 1932. 216. o.

⁸³ *Dienes* 1958. 235. o. és ütközetvázlata kötetének mellékleteként.

⁸⁴ 1. és 2. melléklet. Heydte információi alapján az országúti üldözést (tehát már Héjjasfalván túl) Nyepokojcsikij utasítására Brevern báró gárdafőhadnagy végezte egy kozákszotnya élén. Dienes közli a Heydtétől kapott tájékoztatást közlő újságcikket (*Dienes* 1958. 318. o.), ő maga mégis azt feltételezi, hogy ezek dzsidások voltak. Uo. 267. o. Brevern szerepével kapcsolatban Dienes úgy véli, hogy a Küküllő jobb partján az északi csoportból érkező dzsidásszázadot Lüders „bizonyára segédtsíjta – báró Brevern őrnagy – útján rendelte előre, ugyanakkor, amikor a keleti csoporthoz küldendő erősítésekre nézve is intézkedett.” Uo. 261. o. Ezt a feltételezést azonban, láttuk, egyelőre semmilyen forrás nem támasztja alá. Az orosz forrásokból Brevern szerepére vonatkozólag egyelőre csak annyi derült ki, hogy ő vitte Lüders jelentését az ütközetről Varsóba a cárhoz. *Nyepokojcsikij*, 117. o. Azt Hermann Róbert kutatásaiból tudjuk, hogy ütközben Csernovicban beszámolt az ütközetről a július 11-én Erdély teljhatalmú katonái és politikai kormányzójává kinevezett Ludwig Wohlgemuth altábornagynak, aki erről augusztus 7-én jelentést küldött Schwarzenberg miniszterelnöknek. *Hermann* 2012. 443. o.

⁸⁵ *Daragan*, 152. o.

⁸⁶ Von der Revolution... 617. o.

gyekek voltak. Az ezred 3. kozák ezredként jött létre, legénysége Kijev és Kamenyec Podolszkij környékéről származott, 1817-ben bugi kozákokkal kiegészítve alakult át a 2. bugi dzsidászrezdédé, 1830-tól odesszai dzsidászrezdédé. Tulajdonosa 1843-tól Adolf, nassauai herceg, aki ebben az évben járt Oroszországban, majd elvette I. Miklós bátyja, Mihály nagyherceg lányát feleségül.⁸⁷⁾ Fehéregyházát hamarosan az orosz gyalogság vette birtokba. Az üldözésnek a beköszöntő sötétség vetett véget Héjjasfalvánál. Az orosz források a magyar elesettek számát több mint ezerre tartják, a magyar hadtörténészek ennek felét tekintik reálisnak. Az orosz elesettek száma hivatalos adataik szerint negyvenegy fő volt. A hatalmas különbség okát Daragan azzal magyarázza, hogy „a magyarok veszteségük nagyobbik részét az ütközetnek abban a szakaszában szenvedték el, amikor megkezdődött az üldözésük.”⁸⁸⁾ Ez így is van, és érdemes megismételni Lüders ezzel kapcsolatban kulcsmondatnak tekinthető megállapítását: Bem „több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem”. Vagyis ugyan órákon keresztül nem mozdult a front előre, de nem mozdult hátra sem, aminek következtében a magyar fél nem foglalkozott a visszavonulás esetleges előkészítésével. Nem készült menekülésre a Sárpatok hídjánál szemlélődő fiatalember sem. A hosszú órák reménnyel biztató küzdelme a magyarokat óvatlanná tette, szinte csak percek maradtak arra, hogy felmérjék, az ütközet elveszett, mert máris nyomukban voltak a kirobbanó erővel vágató orosz dzsidások és kozákok, akik végre levezethették az egész napi tétlenség során bennük felgyülemllett feszültséget is.

Hogyan és mikor kerültek a Gyalókey-idézetben említett dzsidások Fehéregyháza déli széléhez úgy, hogy észak felől vágattak keresztül a Fehéregyházáról kifelé vezető országúton, és így vágták el főként a gyalogosan menekülő útját Héjjasfalva felé, amint azt a magyar leírásokban olvassuk? A kérdést egyelőre nem tudom megválaszolni.

Közben – a kétségbeesett menekültáradatot bekerítendő – az északi csoporttól iderendelt két kozákszázad „a Nagyküüllő jobb partján száguldott előre, nyilván azért, hogy vagy Bünnál, vagy Héjjasfalvánál a futók elé vágjon, ami részben sikerült is neki” – írja Gyalókey Jenő, ismét hivatkozás nélkül.⁸⁹⁾ Van olyan nézet, amely szerint a kozákok a Küüllő túljáráról „a büni hídnál” keltek át a folyón.⁹⁰⁾

Elgondolkozató, hogy az északi csoporttól a Küüllő jobb partjára bekerítés céljával, a menekülő útjának elvágása érdekében odarendelt lovasegységeknek, sem a dzsidás századnak, sem a két kozákszotnyának az orosz forrásokban semmi nyomuk nincs, sem a hivatalos iratokban, sem a visszaemlékezésekben. Az ütközet osztrák szemtanúi ugyancsak nem említik őket: sem augusztus 1-jei jelentésében Dorsner, sem könyvében Heydte. Az orosz ütközetvázlatokon a Küüllő jobb partján katonaság egyáltalán nincs feltüntetve.⁹¹⁾ A Heydte-kötet végén mellékletként található kezdetleges vázlatra a szerző berajzolta az általa említett négy löveget, lovasságot azonban ő sem tüntetett föl.⁹²⁾

A Küüllő jobb partján érkező orosz lovasszázadokról a legkorábbi történelmi feldolgozások nem írnak. Nem említi őket Ramming, Kővári László, Horváth Mihály, Rüstow,

⁸⁷⁾ regiment.ru/reg/III/B/10/1.htm (A letöltés időpontja: 2012. december 8.) 1849-ben az ezred élén Mihail Nyikolajevics Sevics ezredes állt, aki az ütközet idején Engelhardt különítményénél volt.

⁸⁸⁾ Daragan, 154. o.

⁸⁹⁾ Gyalókey 1932. 229. o. Tehát ez is a Haller-hagyaték alapján közölt információ. Lásd még Gyalókey: Az erdélyi hadjárat, 128. o.

⁹⁰⁾ Kedves – Ratzky 2009. 155. o.

⁹¹⁾ Nyepokojcsickij, 6. térkép.; Oreusz, XII. melléklet. Daragan kötete ugyancsak ütközetvázlatokkal jelent meg, abból a kötetből azonban, amelyet a moszkvai Orosz Történelmi Közkönyvtárban meg tudtam nézni, hiányoznak a mellékletek. De Daragan ugyancsak nem ír ilyen lovassági erősítésről.

⁹²⁾ Heydte, melléklet.

később Gelich sem.⁹³ Ezek az orosz lovasok azután bukkannak fel a segesvári ütközet történetében, amikor Petőfi eltűnésének körülményeit kezdik kutatni, s az ütközetet követő fejvesztett menekülés részleteiről számolnak be a túlélők. Egy dzsidás- és két kozákszázadról van szó, az alakulatok pontos megnevezése azt sugallja, mintha hivatalos forrás lenne a közlés alapja. De ilyen hivatalos forrás csak attól származhatna, aki a lovasalakulatok elindulására vonatkozó parancsot kiadta. Ilyent pedig egyelőre, mint említettük, nem ismerünk. Vajon a „félelem lázában kergetett” magyar menekülők – nem véletlenül idéztük hosszabban Gyalóky Lajos sorait az előbb – pontosan meg tudták határozni, hogy a folyó jobb partján milyen orosz alakulatok tűntek fel? Kétséges. Legfeljebb vágató lovas csoportokra emlékezhetek. További kérdés az is, vajon a magyar szemtanúk miből gondolták, hogy a folyó jobb partján vágató orosz lovasok a marosvásárhelyi útról érkeztek.

Hogy ki említi először a három orosz lovasszázadot, egyelőre nem tudtam kideríteni.

Azt a képtelenségekkel teli, hiteltelennek minősíthető történetet, amely szerint az oroszok északi csoportjából két kozákszázad „a Küküllő jobb partjani hegyek között” érkezett a csataterre, az ütközetben ugyancsak részt nem vevő gróf Haller Ferencnek, Segesvár utolsó magyar térparancsnokának elbeszélése alapján Thaly Kálmán 1860-ban közölte, s őt Lengyel József azonnal cáfolta is: „azon hegyek, melyek mellett jobbra a Küküllő lefoly, oly meredek, hogy azokon lóháton járni nem lehet.”⁹⁴

Eötvös Károly Csopey László Oreusz-fordításához jegyzeteket fűzve (ugyancsak Haller Ferenc közlése alapján?) azt írja 1881-ben a *Vasárnapi Ujság*ban, hogy Lüders meggyőződve arról, miszerint Marosvásárhely felől támadás nem várható, egész erejét áthozta a csataterre, ahol azonban az orosz balszárnya lovasság támadása nem úgy ment végbe, ahogy Oreusz térképe bemutatja. Képtelenség ugyanis, hogy Bem ne vette volna észre a kukoricásban mozgó lovasságot. „...szemtanuk állítása szerint az orosz megkerülő lovasság a Küküllő jobb partján azon uton indult ki, mely Bün felé vezet, mely falu Fehéregyházával csaknem szemközt a Küküllő völgy északi magaslatain fekszik. De valószínűleg nem maradt meg az uton, hanem levonult a folyam partjára, részint azért, hogy gázlót keressen, részint azért, hogy ennek fűzesei és rekettyései árnyékában észrevétlenül vonuljon fölfelé a folyamnak. – Gázlót könnyű volt találni, talált is Fehéregyháza mögött, s itt nem hátban, hanem oldalt támadta a magyar sereget.”⁹⁵ Nem szükséges ismételnünk a helyszínt a 70-es években bejáró, azt alaposan megismerő Eötvösnek az ütközet lefolyására vonatkozó, Haller Ferenc hatására tükröző tévedéseit bizonyító adatokat,⁹⁶ csupán azt jelezzük, hogy meg nem nevezett szemtanúkra hivatkozva nála ismét felbukkan az orosz lovasok a folyó jobb partján.

A választ a hitelt érdemlő szemtanúkra vonatkozóan, akiket Gyalóky Jenő elfogadhatónak tartott, talán Haller József hagyatékában kereshetjük.⁹⁷

Heydte egy késői újságcikkben arról számol be, hogy az üldözés során egy „kozákcsapat átgázolt a Küküllőn, a Küküllő mentén felfelé vágatott, és elzárta az Újszékely

⁹³ *Ramming*, 533. o.; *Kövári László*: Erdély története. Pest, 1861. 259. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I–III. Genf, 1865. III. k. 403. o.; *Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története I–II. Ford. *Aldor Imre*. Pest, 1866. II. k. 326. o.; *Gelich Rikhard*: Magyarország függetlenségi harca 1848–1849-ben. I–III. k. 1882–1889. III. k. 736–738. o.

⁹⁴ Thaly Kálmán levele. VU 1860. 49. sz. 599. o.; Lengyel József második levele: VU 1861. 4. sz. 44. o.

⁹⁵ Eö. K. [Eötvös Károly] VU 1881. 4. sz. 653–654. o.

⁹⁶ Megtette Dienes András. *Dienes* 1958. 358., 465., 546–547., 562. o.

⁹⁷ Haller József hagyatéka Dienes közlése szerint 1916-ban megsemmisült, ez azonban nem igaz, mint arra Hermann Róbert felhívta a figyelmet. *Hermann* 2012. 439. o.; *Dávid Gyula – Mikó Imre*: Petőfi Erdélyben. Bukarest, 1972. 312. o. Mikó Imre jegyzete.

felé vezető küküllőhidat”, így a magyarok szekérvonata Héjjasfalván rekedt.⁹⁸ Ez a közlés azonban éppen a fordítottját jelenti a magyar munkákban és visszaemlékezésekben fennmaradt verzióknak. Eszerint a csatatérről kelt át egy kozákcsapat a Küküllőn, az vágatott felfelé a folyó jobb partján, s ezt a kozákcsapatot valóban láthatták a magyar szemtanúk. Ahogy tanulmányunk elején idéztük, a hadművelési napló és Daragan szerint az orosz balszárnyon álló három kozákcsotnya egyike a Küküllő gázlóját és a folyó jobb partján odavezető utat őrizte az orosz állás mögött, attól mintegy négyszáz szazseny távolságban⁹⁹ Esetleg ez a csotnya vagy annak egy része átkelhetett a folyón, talán már korábban is, de orosz adatot erre vonatkozóan nem találtunk. Mint Gyalóky, nyilván Haller József helyismerete alapján írja, az ütközet idején a Nagy-küküllőnek „az Ördögpaták torkolatától nyugatra [ez az orosz állás mögötti gázló: R. I.], továbbá a fehéregyházi malom duzzasztógátja alatt volt gázlója”.¹⁰⁰ Lüders jelentése és Daragan beszámolója alapján az oroszok azonban csak az elsőként említett Küküllő-gázlóról tudtak. Eötvös előbbi leírása szerint ezt a második gázlót találhatták meg az orosz lovasok, és a helyszínt megismerő Eötvös Károlynak ez az állítása igaz is lehet. Heydte azonban azt mondja, hogy az üldözés során gázolt át egy kozákcsapat a folyón, tehát már Fehéregyháza és Héjjasfalva között. Héjjasfalvánál a hidat elzáró kozákokat Dienes, mint már említettük, az északi csoporttól egyenesen ide nyargalóknak tartja, akik átkeltek a Küküllő gázlóján (tehát itt is volt gázló?), „pedig feljebb hidat is” találtak volna, és oldalba támadták a szűk héjjasfalvi utcán összetorlódott sereget és a szekérvonatot.¹⁰¹ Valószínűleg a Küküllőn átgázoló kozákokról szóló Heydte-információt Dienes beépítette a jobb partron ide érkező két kozákcsotnyával kapcsolatos teóriába, így rajzolta be a kötetének mellékleteként közölt ütközetvázlatba a híd előtt a jobb partról a bal partra átgázoló kozákcsotnyák útvonálát Héjjasfalva felé, meglepőnek tartva, hogy a kozákok miért a gázlót választották a híd helyett. Erre az lehet a magyarázat, hogy a kozákok valóban a híd előtt, de a bal partról gázoltak át a jobbra, és ott próbálták meg a hidat elzárni. Dienes most a szemtanú Lengyel Józsefet idézi: „Ezalatt Daczó néhány százarral mint oroszlán vivott a minden perczen szaporodó dzsidasokkal”. Lengyel azonban a fentiekre nem tanú: egyáltalán nem beszél a folyón átkelő kozákokról, csak a dzsidasokat említi.¹⁰²

Magam az orosz dokumentumok alapján hajlok arra, hogy a folyó jobb partján egyáltalán nem voltak oroszok, legföljebb jelentéktelen kozákcsotnyák (ha elfogadjuk Heydte állítását). De az mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy Engelhardt északi csoportjától a Küküllő jobb partján a csatatérre semmiféle dzsidas század nem érkezett, mint ahogy ugyanonnan Bún és Héjjasfalva felé száguldó kozákcsotnyák sem. Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy az üldözésben kizárólag azok a lovas alakulatok vettek részt, amelyek az ütközet elején is az udvarhelyi úton voltak elhelyezve. Nem is hihető egyébként, hogy az óvatosságot szem előtt tartó Lüders három lovasszázadot elvont volna Segesvár túlfeléről, gyengítve szekérvonatának védelmét, még akkor sem, amikor megbizonyosodott arról, hogy ott támadás nem fenyegeti. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a Segesvárt megszálló Lüders magát mind a négy égtáj felől biztosítva, az északi csoporttól megfigyelés céljából egy kozákcsotnyát a fogarasi útra küldött, egyet pedig a medgyesi

⁹⁸ A *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. évi 187. számában Heydttől kapott információkat közlő cikk magyar fordítása (Hiteles tények Petőfi végéről a segesvári ütközetben, 1849. július 31-én címmel) olvasható: *Dienes* 1958. 316–320. o. A Küküllőn átkelő kozákokról: uo. 318. o.

⁹⁹ Hadművelési napló, 181–181b. o.; *Daragan*, 147. o.

¹⁰⁰ *Gyalóky* 1932. 216. o.

¹⁰¹ *Dienes* 1958. 267. o.

¹⁰² Lengyel József második levele. VU 1861. 4. sz. 43. o.

országútra rendelt a szekérvonat mellé.¹⁰³ Lehetséges, hogy ezeket később visszavonta, de erre nincs adatunk. Az sem hihető, hogy az északi csoportosulástól a három századot a várost megkerülve, ismeretlen úton, tagolt terepen rendeli a csatátra, ahogy ezeknek a századoknak az útvonalát Dienes a maga kötetének mellékletében, az ütközetvázlatba berajzolta. Lüdersnek egyébként nem is volt szüksége a lovassági erősítésre: balszárnyán hét pihent lovasszázada állt harcra készen. Arra pedig, hogy az orosz hadvezetés Magyarországon vagy Erdélyben hasonló bekerítő lovasosztásokat küldött volna ki az esetlegesen hátráló magyarok üldözésére, nem találunk példát.

Bem és Lüders

Vajon tudta-e Lüders, hogy az Udvarhely felől támadó oszlopot maga Bem irányítja? Nyepokojcsickij az ütközetet leírva a következőképpen fogalmaz: „Bem a támadó oszlopot személyesen vezette”, majd később: „Látszott, hogy Bem személyesen jelen van, tüzérése ugyanis mesterien működött”.¹⁰⁴ Ebből a közlésből, amelyet Nyepokojcsickijtól átvesz Oreusz,¹⁰⁵ de Daragan visszaemlékezéséből¹⁰⁶ is, arra lehet következtetni, hogy az oroszok tudták: Bemmell állnak szemben. Dienes András is erre a következtetésre jutott: „Szkárjátyin megsebesülése után Lüdersz Nyepokojcsickij ezredest bízta meg a vezérkari főnöki teendők ellátásával; az ezredesnek már semmiféle kétsége nem volt az iránt, hogy Bem maga támad Fehéregyháza felől.”¹⁰⁷ Szkarjatyin délelőtt, rögtön az ütközet elején sebesült meg. És bár Dienes szerint Nyepokojcsickij ezredes már ekkor biztos volt Bem jelenlétében, ez minden valószínűség szerint nem igaz. Ugyanis akkor Lüders nem várta volna a magyar főerők támadását, nyilván Bemmell az élen, továbbra is a marosvásárhelyi úton, és nem gondolja azt, hogy Udvarhely felől csupán figyelemelterelő manőverről van szó. Lüders jelentéséből (és a hadműveleti naplóból is) egyértelműen kiderül, hogy az orosz fél csak az ütközet végén, a foglyoktól szerzett tudomást arról, hogy maga Bem támadott.¹⁰⁸ Dienes tehát Nyepokojcsickij munkája alapján felülírta a Lüders-jelentést, holott Nyepokojcsickij az ütközet után szerzett információról számol be úgy, mintha annak birtokában lett volna az ütközet elején.

Lüders nagy bizonytalanságban volt. Amikor Fehéregyháza felől felbukkantak a magyar csapatok, és erőteljes ágyúzásba kezdtek, aminek vezérkari főnöke szinte azonnal áldozatául esett, gondolhatott ugyan arra, mint írja, hogy itt csupán elterelő hadművelet folyik, de arra is készülnie kellett, hogy ezek még csak a magyar előcsapatok, amelyeket tekintélyes erők követnek. Ezt a feltételezést támasztotta számára alá a magyarok szívós és vakmerő támadása, amire jelentésében utal.¹⁰⁹ Ugyanezt támasztja alá Daragan visszaemlékezése: „Mivel az ellenség támadását túlságosan merészesnek tartotta, úgy vélte, hogy itt az ellenség vagy nagyon erős, vagy hogy ez részéről csak egy félrevezető támadás. Ezért a Fehéregyházával szembeni ütközetbe nem is vezényelt át több csapatot, és Marosvásárhely felől várván a fő támadást, a szekérvonatot teljesen biztonságos helyre állította, és csapatainak felét a város mögötti állásban tartotta, felkészülve arra, hogy itt is fogadjon az ellenség támadását.”¹¹⁰ Vagyis, ahogy írtunk róla, felkészült a városon ke-

¹⁰³ Nyepokojcsickij, 112. o.; Oreusz, 298. o.

¹⁰⁴ Nyepokojcsickij, 114. o.

¹⁰⁵ Oreusz, 300. o.

¹⁰⁶ Daragan, 150. o.

¹⁰⁷ Dienes 1958. 249. o.

¹⁰⁸ I. melléklet; Hadműveleti napló, 184. o.

¹⁰⁹ I. melléklet.

¹¹⁰ Daragan, 150. o.

resztül történő esetleges visszavonulásra és arra, hogy a város túlsó felén kell folytatnia a küzdelmet. Ugyanakkor azzal is számolt, hogy Marosvásárhely felől éri a magyarok fő támadása, s ekkor két irányban is védekeznie kell. Csak kora délután, kettő körül győzött meg arról, hogy Marosvásárhely felől nem fenyegeti veszély, de a város túloldalán folyó harc helyszínére ekkor is csak az égetően szükséges tüzéségi erősítést rendelte. Végül lassan felismerte, hogy ellenfelének milyen csekély ereje van. Augusztus 9-i jelentésében kiegészítve a segesvári ütközetről szóló beszámolót azt írja Paszkevicznek: „Az ellenségnek jobbszárnyunk ellen irányuló állandó és vakmerő támadásai vezettek súlyos vereségéhez. Majdnem minden erejét átcsoportosította balszárnyára, jobbszárnya jóval gyengébb lett. Ahogy ezt észrevettem, lovasrohamra adtam parancsot jobbszárnya ellen, az ellenség pedig ahelyett, hogy a jobbszárnya mögött fekvő Fehéregyháza nevű falnak támaszkodott volna, amelyben, mivel a szélén sok gyümölcsös- és konyhakert volt, tarthatta volna magát éjszakáig vagy legalább elrejtőzhetett volna az üldöző lovaság elől, visszanyomatott az ellenkező oldalra a felszántott nyílt mezőre, ahol is súlyos vereséget szenvedett.”¹¹¹

Lüdersnek az udvarhelyi úton mintegy kétszeres túlereje volt közvetlenül Bemmel szemben, és amikor öt óra tájban megindította az ellentámadást, még akkor is maradt itt tartaléka: két vadászszázad és két lövészszázad (és ott volt még az utászszázad is), amelyek egyáltalán nem kerültek harcba.¹¹²

Daragan nagy elismeréssel szól Lüdersről, aki „ebben az ütközetben intézkedéseivel különösen azzal tűnt ki, hogy helyesen be tudta mérni azt a percet, amikor csapataink átmehettek támadásba, és amikor a döntő csapást elhatározta, nem vetette be annak érdekében az összes tartalékát: csak a könnyűüteget váltotta fel a nehézüteggel, csak annyit tett, hogy a nyolc ágyú helyett tizenkettőt állított csatasorba – és ez olyan hatást gyakorolt a kimerült ellenséges csapatokra, hogy a szárnyon megjelenő két osztály dzsidas és két kozák szotnya meg tudták zavarni és meg tudták semmisíteni öt-hatezer fős gyalogsággal rendelkező seregét valami fél óra alatt. Figyelemre méltó példája ez a tartalékok kímélésének.”¹¹³ (Azt nem tudjuk eldönteni, hogy a két kozákszotnyáról szóló híradás sajtóhiba-e három helyett, vagy pedig a harmadik szotnya továbbra is a gázlót őrizte, vagy ahogy már megkockáztattuk a felvetését, ez a szotnya vagy egy része átkelt a gázlón, és a magyarok ezt láthatták a Küküllő jobb partján Héjjasfalva felé vágatni.)

Daragan taktikai hibaként rója fel Bemnek, hogy „az ütközet legelején a harcvonalba küldte mind a tizenkét ágyúját, úgy, mintha támadása sikeréhez nem férne kétség.” És a tartalék hiányáért „kegyetlenül megfizetett”. „Amikor támadása nem sikerült és harcoló vonalai felbomlottak, nem volt mivel megújítania a küzdelmet, még Fehéregyházát sem tudta időben megszállni. És ez vezetett egész serege pusztulásához.”¹¹⁴

Az ütközetet stratégiailag azonban másként ítéli meg: „Stratégiai szempontból az, hogy Segesvárnál 12 ágyúval támadta meg Lüders tábornok seregét, amelynek 32 ágyúja volt, első pillantásra megbocsáthatatlan hebehurgyaság. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy ez az ütközet Bem tervében fontos szerepet játszott, és azt bizonyítja, hogy tehetséges tábornok volt”.¹¹⁵ Később így folytatja: „Nem lehet pontosan tudni, mi volt a célja azzal, hogy Segesvárnál megtámadott bennünket. Valóban át akart-e ott törni, vagy pedig csak félrevezető tüntetést hajtott végre, hogy elérhesse előre kigondolt célját. Ha

¹¹¹ 2. melléklet.

¹¹² Gyalókéy azt írja, hogy végül már csak az árkászszázad és a fél vadászszázalaj maradt a tartalékban (*Gyalókéy* 1932. 226. o.), de ezt az orosz források cáfolják.

¹¹³ *Daragan*, 155. o.

¹¹⁴ *Daragan*, 154–155. o.

¹¹⁵ *Daragan*, 155. o.

ez így volt, akkor ezt a tervet nagyon jól építette fel és vitte véghez... Lehetséges, hogy terve csak akkor született meg, miután Segesvárnál kudarcot vallott áttörési kísérlete, így ez az ütközet nem szándékosan vált egy ilyen ügyes tüntetéssé... Ha Bemnek sikerül bennünket július 31-én kivernie segesvári állásunkból, rendkívül kellemetlen helyzetbe kerültünk volna, mert augusztus 3-án marosi [marosvásárhelyi: R. I.] és kolozsvári oszlopai megjelentek volna Medgyesnél, mintegy az oldalunkban. A segesvári kudarc ezt az ütközetet demonstrációba fordította; a két utóbbi ellenséges sereg támadása pedig oldalról hasonló ahhoz a manőverhez, amelyet Bem már egyszer kipróbált Puchner ellen, amikor minden rendelkezésére álló erővel váratlanul megtámadta Szkarjatyin gyenge különítményét Nagyszebennél. Mindenesetre Bem most úgy cselekedett, mint egy tehetséges katona.¹¹⁶

Ismeretes, hogy Bem Segesvárnál Lüders oszlopa ellen három irányból, három oszloppal akart támadást indítani, miközben utasítást adott a Gyulaféhevárt zár alatt tartó Stein Miksának a Nagyszebent védő orosz különítmény elleni támadásra is. Nem rajta múlt, hogy jól végiggondolt tervét nem tudta megvalósítani. Dyck tábornok Dobay József Kőhalom felől várt oszlopát előző nap szétverte, Kemény Farkas olyannyira várt előrenyomulása Marosvásárhely felől pedig elmaradt. Azt is tudjuk, hogy a Nagyszeben elleni felvonulásról Marosvásárhelyen valóban az elszenvedett vereség után döntött. Villámgyorsan, a kényszerszülte helyzetet felmérve, a kockázatos, de mégis megnyíló lehetőséget kihasználva. Daragan fejtegetése mutatja, hogy a Székelykeresztúrról erőltetett menetben Bem után Nagyszeben felé loholó orosz sereg katonáinak, főleg tisztjeinek fejében milyen gondolatok járhattak, amelyeket aztán évekkel a történetek után az orosz ezredes az ellenfél képességeit illető elismeréssel papírra is vetett.

Gyalóky Jenő véleménye hasonló az orosz vezérkari tisztéhez. Lüders tábornok ugyanis augusztus 6-án reggel újra Nagyszeben előtt állt: oda jutott vissza, ahonnan tizenegy nappal azelőtt elindult. „Ez volt a segesvári ütközetnek stratégiai szempontból legfontosabb következménye”¹¹⁷ – állapítja meg a magyar hadtörténész, akinek ítéletét tanulmányának az előzőekben vitatott részletei összességükben nem írják fölül.

Segesvári vagy fehéregyházi ütközet?

A magyar nemzeti emlékezetbe az ütközet segesvári csataként vésődött bele. A közműltban a Petőfi halálának helyét kutató Szűcs Gábor felvetette, helyénvalóbb volna a mindezideig segesvárinak nevezett ütközetet fehéregyházinak nevezni, mert azt „tévesen helyezte az utókor Segesvára”¹¹⁸.

Igaz, hogy az ütközet valóban a Segesvár és Fehéregyháza közötti térségben zajlott le, s a határt a két település között az Ördögpaták vonala jelzi. Bem serege Fehéregyháza előtt, az orosz erők pedig az említett patak mögött álltak fel a küzdelem kezdetén, pontosabban az orosz erők egyik fele: másik felük ugyanis Segesvár túlsó felén foglalt állást, s ahogy az előbbiekből kiderült, a város nyugati oldalán végrehajtott csapatmozgások ismertetése nélkül hiányos marad az ütközet története. A kézitusa a Segesvári-erdőben és annak előterében, az Ördögpaták völgyében, az ottani erdőben órákon át meg-megújuló erővel folyt. Fehéregyháza és Héjjasfalva helynévként elsősorban az üldözéshez köthető.

Nézzük, maguk a források, hivatalos dokumentumok és visszaemlékezések hogyan nevezik meg az ütközetet. A magyar nyelvű egykorú források helyszíneként Segesvárt

¹¹⁶ Daragan, 170–171. o.

¹¹⁷ Gyalóky 1932. 234. o.

¹¹⁸ Szűcs Gábor: Petőfi halála – Fehéregyháza, 1849. július 31. Budapest, 2011. 10. o.

adják meg, a német nyelvűek Schässburgot, az oroszok pedig elsősorban a német nevet, de zárójelben többször szerepel mögötte a város magyar neve is: Segesvar, Szegeszvar, Szegezvar.¹¹⁹ Fehéregyháza neve mind a német, mind az orosz dokumentumokban Weisskirchenként szerepel, ezek a források a falu magyar nevét nem is ismerik. (Mint ahogy Héjjasfalva is e két utóbbi forráscsoportban csak német nevén, Teufelsdorfként bukkan fel.) Fehéregyháza Feriházként szerepel az 1869–1872 között felvett katonai térképen.

A fehéregyházi ütközet átnevezés fölösleges, a fentiek alapján semmi nem indokolja, az – éppen a forrásokkal, és így a német és orosz nyelvű feldolgozásokkal is összevetve – csak zavart kelthet.¹²⁰ Mindennek alapján úgy véljük, érdemes megmaradni a segesvári ütközet elnevezés mellett.

¹¹⁹ Lüders jelentéseiben németül szerepel a város neve, de a XVI. orosz hadijelentésben először magyarul, utána zárójelben németül, a francia nyelvű közlésben ugyanígy. A XVIII. hadijelentésben csak németül, a francia nyelvűben ugyancsak. Lásd a mellékleteket és az 5., valamint a 11. lábjegyzet adatait!

¹²⁰ Ilyesféle zavarra volt is példa: Fehéregyházát jelölték Szászfehéregyházaként, Héjjasfalvát Ördögfalvaként is. Utal rá: *Gyalóka* 1932. 214. o.

MELLÉKLETEK

1.

Lüders tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, július 21-én (augusztus 2-án) Segesváron, 881. szám alatt kelt jelentése a segesvári ütközetről¹²¹

A működő hadsereg főparancsnokának, tábornagy úrnak, a varsói hercegnek, Jereván grófjának, Paszkevicznek

Jelentés az V. gyalogoshadtest parancsnokától, Lüders gyalogsági tábornoktól

Július 17-én (29-én), ahogy 876. szám alatti jelentésemben aznap írtam, elértem Segesvárt,¹²² és megszálltam, anélkül, hogy az ellenség részéről bármiféle ellenállást tapasztaltam volna. Szükségesnek ítélttem, hogy 18-án (30-án), a négy napi menet után csapataimnak pihenőnapot adjak, ezen kívül be akartam várni a Dyck vezérőrnagy parancsnoksága alatt Fogarasból közeledő középső oszlopot, hogy együttes erővel biztosabban léphessenek fel az ellenséggel szemben.

Mivel Dyck tábornok nem érkezett meg, szükségessé vált, hogy még egy napot Segesváron töltsék, annál is inkább, mert a kapott hírek szerint az ellenség nagy erőket vont össze különböző helyeken, Marosvásárhelyen, ahová Háromszékből maga Bem is megérkezett, és Udvarhelyen. 19-én (31-én) reggel a kozák előőrsök azt jelentették, hogy az ellenség az Udvarhely felőli úton gyorsan és elég jelentős számban közeledik. Ahogy tudomást szereztem felbukkanásáról, rögtön a táborba indultam, hogy megtegyem a szükséges intézkedéseket.

Csapataim ekkor két helyen, a marosvásárhelyi és az udvarhelyi úton álltak; a város egy mély völgyben fekszik, környékén sok a hegy, a domb, folyók szelik át, így nagy seregek mozgása szempontjából előnytelen terep; sőt még a csapatok elhelyezéséhez is igen kevés a megfelelő hely, mert minden kis sík terület kukoricával van bevetve, amelynek magassága eléri a másfél szaszent;¹²³ mind ez okból, mind pedig azért, mert az ellenség elsősorban Marosvásárhely felől volt várható, a főerők az ehhez a városhoz vezető úton álltak; a két tábor között a távolság öt verszta körül volt, a kapcsolatot közöttük bár országúton, de hegyes terepen át, valamint a város nagyon szűk és kanyargós utcáin keresztül lehetett biztosítani.

Tizenegy óra tájban a körülbelül hatezer főt számláló ellenséges csapat tizenkét ágyúval harcrendben közeledett az országúton, a zászlóaljak közötti térségben két erős üteggel. A lublini vadászrezred a 7. könnyűüteggel teljes harc-készültségben a tábortól körülbelül egy versztányira nyomult előre, ahol bár nem kimondottan jó, de a harchoz elég előnyös állást foglalt el. Törzsem főnökével, Szkarjatyin vezérőrnaggal együtt kezdtem a csapatokat az állásban rendezni, amikor Szkarjatyin tábornokot az ellenség egyik első ágyúgolyója a vállán és a fején súlyosan megsebesítette, aminek következtében ez a vitéz tábornok az egész sereg legnagyobb sajnálatára néhány óra múlva elhunyt. Állásunkat szemből egy patak¹²⁴ védte, amelynek gázlón csak a gyalogság és a lovasság tudott átkelni; balszárnyunk teljesen sík területen a Küküllő nevű folyóhoz csatlakozott, amelyen csak egy gázló volt az állás mögött; ezen a szárnyon a nassaui herceg öfensége nevét viselő dzsidászrezred négy századát és három kozák szotnyát helyeztem el Demidov vezérőrnagy, Ófelsége kísérete tagjának parancsnoksága alatt. A jobbszárny egy meredek hegynek támaszkodott, amelynek csúcsát erdő borította, s amely előtt az említett, a Küküllőbe torkolló patak kanyargott; azt parancsoltam, hogy ezt a hegyet a lublini ezred két zászlóalja és az 5. lövészzászlóalj két százada szállja meg a lublini vadászrezred parancsnoka, Lipszkij ezredes parancsnoksága alatt. A lövegek mellé a lublini ezred egy zászlóalja került fedezetként, tartalékban pedig ugyanezen ezred maradék zászlóalja, a lövészek két százada, egy század utász és a 6. könnyűüteg egy osztálya maradt. Ahogy az állásban

¹²¹ RGVA 846. f. 16. op. 5351. gy. 98–106. o.

¹²² Segesvár neve németül szerepel a jelentésben: Schässburg. Ahol külön a továbbiakban nem jegyzeteljük meg, ott a helynevek magyarul szerepelnek.

¹²³ Vagyis a kukorica magassága meghaladta a három métert.

¹²⁴ Az Ördög-patak.

elhelyeztem a csapatokat, és felállítottam az ütegeket középen és a jobbszárnyon a hegy lejtőjén, az osztag parancsnokságát azzal, hogy maradjon védekező pozícióban, rábíztam az 5. tüzérhadosztály parancsnokára, Ivin altábornagyra, magam pedig a táborba, a főerőkhöz mentem. Az összes hírek alapján azt lehetett feltételezni, hogy Bem főerőivel Marosvásárhelyen van; a tábor helyét, ahol a mi főerőink voltak elhelyezve az egész szekérvonattal, minden oldalról hegyek vették körül, így sokkal nehezebben volt védhető, ezért látva az ellenség kezdeti működését, úgy véltem, hogy az Udvarhely felőli támadás egyszerű tüntetés, a fő támadás pedig főerőink ellen irányul majd, ezért elengedhetetlennek tartottam, hogy személyesen tegyek meg minden szükséges intézkedést, és a küzdelemhez egy előnyösebb állást foglaltam el, az egész szekérvonatot pedig egy kicsit hátrább küldtem a medgyesi úton.

Közben Ivin tábornoktól azt a hírt kaptam, hogy az ellenség erősödik, a lövegek nagyobb számban ontják a tüzet, és a gyalogság kiérve a hegyek mögül és a horhosokból támadásra készül jobbszárnyunk ellen, hogy azt visszavesse; és mivel nem láttam főerőink ellen irányuló semmiféle mozdulatát, a főerők fölött a parancsnokságot Engelhardt vezérőrnagyra bíztam, magam pedig az ütközet helyszínére mentem, ahol az ágyúzás egyre hevesebbé vált: az ellenség valóban olyan vakmerően és merészen támadott, ahogy semmiképpen sem lehetett várni tőle, és amiből arra lehetett következtetni, hogy jelentős erői vannak; ütegei teljes bevetéssel dolgoztak, úgy hogy kénytelen voltam ütegeinket megerősíteni; Ivin tábornoknak megparancsoltam, hogy hozassa előre a 6. könnyűüteg osztályát, amivel valamelyest feltartóztattam az ellenség főerőinek támadását, mindazonáltal jelentős mértékben megerősödött gyalogsága jött lefelé jobbszárnyunk ellen, és erőteljes, hosszú tűzpárbajba bocsátkozott a lublini ezred két zászlóaljával, miközben többször szuronyrohamra is indult ellene; parancsot adtam, hogy a lublini ezred 1. zászlóaljának két százada a jobbszárny támogatására vonuljon fel.

A heves ágyúzás már több órája tartott; az ellenség szándéka és ereje nyilvánvalóvá vált, kiderült, hogy minden rendelkezésére álló csapatával döntő rohamot kezdett jobbszárnyunk ellen. Akkor már egyáltalán nem aggódva főerőink miatt, előre hoztam a tartalékból a 3. nehézüteget és felváltottam vele a 7. könnyűüteg lövegeit, amelyek hét órán át szakadatlanul dolgoztak; két löveg az országútra lett felállítva, négy a hegy lejtőjére a jobbszárnyon, kettő pedig tartalékban maradt; ugyanekkor megparancsoltam a lovasságnak, hogy kerülje meg az ellenség jobbszárnyát. Az országúton álló magyar ágyúkat hamarosan kilőttük, és két löszeres taligájuk is felrobbant; ekkor összes lövegünk egyesült tüzerővel az ellenség balszárnya ellen fordult, ahol egy üteg golyókkal, gránátokkal és kartáccsal másfél órán át rendkívül gyakran és pontosan lőtt, tüzéségünk azonban jól célzott lövéseivel ezt az üteget javarészt kilötte. Jobbszárnyunkon a gyalogság szuronyaival ekkor vetette vissza az ellenség támadását; kihasználva a pillanatot, parancsot adtam lovasságunknak, hogy rohamozza meg az ellenség jobbszárnyát.

A balszárnyon álló két osztály dzsidás Blum alezredes parancsnoksága alatt két vonalban és az 1. kozák ezred három szotnyája, az egész lovasság Demidov tábornok, Ófelsége kíséretének tagja parancsnoksága alatt átkelt a patakon a gázlón, és rendezetten jobbra kanyarodva azonnal megindult.

Ezt észrevéve két század magyar huszár, háttal az országútnak, balszárnyal a mi állásunknak felfejlődött, hogy fedezze gyalogságuk és tüzéségük visszavonulását, de nem tudták feltartóztatni a dzsidások rohamát, akik visszavetették őket; ekkor jobbszárnyuk gyalogsága, amelyet átkarolt a lovasság, futásnak eredt, amit követett az ellenség egész vonala, részünkről pedig megindult az általános támadás; a kozákok és a dzsidások a nyílt térségen a nemrég felszántott földön¹²⁵ nyolc versztán át folytatták az üldözést, utolértek és megöltek vagy ezer embert, több mint háromszázat fogságba ejtettek, akik azt vallották, hogy a csapatokat maga Bem vezette. E nap haditroféái: nyolc ágyú, köztük egy tarack, négy löszeres taliga, két gyalogsági zászló, rengeteg tüzfegyver, Bem hintaja irataival együtt és más kocsik. A folyók vallomása szerint Bem a lábán egy puskagolyótól kapott sebbel¹²⁶ kocsiból lóra átülve alig tudott elvágatni a már teljessé vált sötétségben. Az üldö-

¹²⁵ A magyar szemtanúk szerint Fehéregyházától délnyugatra tarló húzódtott, rajta gabonakeresztekkel, a falutól délkeletre pedig ugar.

¹²⁶ Bem nem Segesvárnál sebesült meg, kocsit korábbi, napi kötözést igénylő sebei miatt használt.

zés Héjjasfalvánál maradt abba, tíz versztára Segesvártól. Ez a nap teljes egészében ragyogó volt, de a csapatok örömet beárnyékolta a vitéz Szkarjatyin tábornok halála.

Kötelességemnek tartom, hogy Főméltóságodnak jelentsem: a rám bízott sereg tüzésége kiválóan működött, Ivin altábornagy kiemelkedő bátorsággal és körültekintéssel irányított, Demidov vezérőrnagy, Őfelsége kíséretének tagja vezette az egész lovasságot, és így neki köszönhető a kitartó üldözés során szerzett trófeák nagy része, az itteni csapatok gyalogságának parancsnoka, a 14. gyaloghadosztály 2. dandárának parancsnoka, Jeszaulov vezérőrnagy volt, lovát megölték alatta, ő eközben ágyúgolyótól a bal lábán megsérült, de az ütközet végéig mégsem hagyta el a helyét, és a lublini vadászrezed parancsnoka, Lipszkij alezredes, aki az erdőben a támadó láncot irányította, maga vezette szuronyrohamra zászlóaljait.

Veszteségünk a következő: elesett: 40 közlegény és altiszt;¹²⁷ megsebesült: 2 főtiszt, 165 közlegény és altiszt, zúzott sérülést szenvedett: 5 főtiszt és 33 közlegény és altiszt.

Erről az ütközetről most csak sietve jelentést küldök Főméltóságodnak, de a részletekről hamarosan be fogok számolni. Az ellenség rendkívül jelentős vesztesége alapján feltételezhető, hogy az komoly hatással lesz rá, annál is inkább, mert Bem maga irányította a csapatokat. A minket megtámadó magyarok veresége minden bizonnyal csökkenti lelkesedésüket és a siker iránt táplált reményeiket.

Dyck vezérőrnagy oszlopa Fogarasból 16-án (28-án) indult el Tyukos¹²⁸ falun át, és Garadhoz¹²⁹ közeledve 17-én (29-én) néhány tucat magyar huszárra botlott, akiket a kozákok megtámadtak, és akik mintegy tizenöt elesettet veszítve futásnak eredtek.

Másnap Dyck vezérőrnagy, megtudva, hogy Kóhalmot¹³⁰ a magyarok mintegy négyezer emberrel és kilenc löveggel megszállták, elhatározta, hogy megtámadja, ezért csapatait a rohamhoz három vonalban oszlopokba rendezte.

A csapatok heves ágyútűz után és maguk előtt csatárok láncával indultak meg Kóhalm felé; a 3. könnyűüteg sikeres lövéseinek eredményeként felrobbant egy lőszeres taliga, ami az ellenség körében zavart okozott, s amint ezt Dyck tábornok észrevette, a pragai ezred két zászlóalját és a modlini ezred egy zászlóalját hat löveggel egyenesen a település ellen küldte, a modlini ezred maradék három zászlóalja pedig balról kerülte meg az ellenség állását. Ez a mozdulat az ellenséget Kóhalm elhagyására kényszerítette, és a Homoródra vezető úton olyan gyorsan vonult vissza, hogy a kozákok alig érték utol a menekülőket.

Amikor a csapatok üldözve az ellenséget Kóhalmtól 14 versztányira eltávolodtak, Dyck tábornok, hogy az általam megadott céltól ne térjen el, és tudva azt, hogy jelentős ellenséges erők tartózkodnak Oklándon,¹³¹ leállította a további üldözést, és másnap folytatta a felvonulást Segesvárhoz,¹³² ahová 20-án (augusztus 1-jén) meg is érkezett.

Dyck tábornok különítményének vesztesége: elesett a 3. könnyűüteg másodkapitánya, Szuholmín és 1 közlegény, megsebesült 1 főtiszt, valamint 11 közlegény és altiszt.

Ma az egész sereggel elindulok Udvarhelyhez, ahová a kapott hírek szerint Bem, lévén ott friss csapatai, visszavonult. A hátában fogok működni, ha határozott támadást indítana Clam gróf különítménye ellen, amelynek ma kell megérkeznie Csíkszeredába.¹³³ Céлом Clam grófhhoz közeledni azért is, hogy híreket kapjak a magyarok Moldvába betört osztagáról, és hogy, ha ennek nem lesz különösebb akadálya, magamhoz vonjam seregemnek a Clam gróf rendelkezése alatt álló csapatait, amelyekre szükségem lesz további tevékenységemhez.

¹²⁷ És egy tábornok, a jelentésben előbb említett Szkarjatyin.

¹²⁸ A szövegben a Kóhalm széki Tyukos, Szásztjukos (németül: Deutsch-Tekesch) neve Tyekusként szerepel (ma Ticuşu Vechi).

¹²⁹ A szövegben a Kóhalm széki falu Garad, Garat neve németül szerepel: Stein (ma Dacia).

¹³⁰ A szövegben Kóhalm német neve szerepel: Reps (ma Rupea).

¹³¹ Oklánd (Homoródoklánd, ma Ocland).

¹³² A szövegben itt magyarul: Szegeszvar.

¹³³ Ez a szöveg a hadijelentésben a következőképpen hangzik: „...a hátában fogok működni, ha erőteljesen támadná Clam grófot, akinek július 21-én (augusztus 2-án) kell megérkeznie a mi csapatainkkal megerősített osztrák seregével Csíkszeredába.” A következő mondatról kezdve a jelentés további része nem szerepel a hadijelentésben, tehát a Correspondence-ben sem. Lásd az 5. és 11. lábjegyzetet!

Szkarjatyin vezérőrnagy halála miatt különítményem törzsének főnökéül a különítmény főszállásmesterét, Nyepokojcsickij ezredest, a minden tekintetben kiváló törzstisztet, az ő helyére pedig főszállásmesterül Gerszivanov alezredest neveztem ki.

Van szerencsém ezennel Kossuth néhány Bemnek szóló, nagyobb figyelemre érdemes levelét, amelyeket ez utóbbi hintájában találtunk, másolatban elküldeni Főméltóságodnak, valamint Moldva lakosaihoz akkor intézett kiáltványát, amikor a magyar osztag betört ebbe a fejedelemségbe.¹³⁴

881. szám
1849. július 21. (augusztus 2.)
Segesvár

Lüders gyalogsági tábornok

2.

*A segesvári ütközetre vonatkozó részlet Lüders gyalogsági tábornok Paszkevics főparancsnokhoz intézett, Nagyszebenben július 28-án (augusztus 9-én) kelt 893. szám alatti jelentéséből*¹³⁵

(...)

Főméltóságodnak írt július 21-i (augusztus 2-i) 881. számú jelentésem kiegészítéseként sietek előadni még néhány részletet erről az ütközetről:

Az ellenség nem tudván jól, hogy Segesvár alatt álló csapatainknak mekkora a létszáma, és a főerőket önálló osztagnak tartva olyan vakmerően támadott, ahogyan korábban nem tapasztaltunk. Tüzérségét a kezdet kezdetén úgy állította fel, hogy az 350 szazsenynél¹³⁶ nem volt messzebb állásunktól, gyalogságát ugyanúgy, kiteve erős tűzünknek, és miközben embereket s tüzérségünk által kilőtt lövegeket veszített, több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem mindaddig, amíg nem jött el az általános visszavonulás ideje. – Az állás kulcsa a mi jobbszárnyunkon volt, ahol a lublini vadászrezred két zászlóalja foglalt helyet, mind az ellenséges gyalogság, mind a tüzérség támadásának az volt a célpontja. Lánca nagy kitartással támadta a miénket, és olyan hegyes terepen, amelyen az ütközet után is nehéz volt járni, mert a magaslatok, amelyek jobbszárnyunk volt elhelyezve, meredek, sűrű erdő borítja őket, lábuknál pedig magas kukorica nő. A támadó láncok olyan gyorsan ereszkedtek alá, hogy nem egy alkalommal még a lövészek is szuronyharcba bocsátkoztak. Ide összpontosult az egész tüzérségi tűz; lövegeink számára Ivin altábornagy utasításainak megfelelően Gerszevanov vezérkari alezredes választotta ki a megfelelő helyet, ahol ott is maradt egész idő alatt, és ahol megölték alatta a lovat. Az ellenségnek jobbszárnyunk ellen irányuló állandó és vakmerő támadásai vezettek súlyos vereségéhez. Majdnem minden erejét átcsoportosította balszárnyára, jobbszárnya jóval gyengébb lett. Ahogy ezt észrevettem, lovasrohamra adtam parancsot ellene, az ellenség pedig ahelyett, hogy a jobbszárnya mögött fekvő Fehéregyháza nevű falnak támaszkodott volna, amelyben, mivel a szélén sok gyümölcsös- és konyhakert volt, tarthatta volna magát éjszakáig vagy legalább elrejtőzhetett volna az üldöző lovasosság elől, visszanyomatott az ellenkező oldalra a felszántott nyílt mezőre, ahol is súlyos vereséget szenvedett. Azoknak a helyi hatóságtól küldött tájékoztatásoknak az alapján, amelyeket azután kaptam, hogy Főméltóságodnak elküldtem 881. számú jelentésemet, a lakosság az ütközetet követő harmadnapra 1005 holttestet hantolt el, és még azután is maradtak tetemek a kukoricásban és a sűrű erdőben. Azokon a csapatokon kívül, amelyek Dyck tábornok különítményének megfigyelésére lettek hátrahagyva, Bem egész serege szétszóródott; a csatáról az ellenség csak négy löveget vitt magával, amelyek közül három meg volt repedve.

¹³⁴ Ezeket a leveleket másolatban az orosz fél továbbította az osztrák szövetségesnek. Hermann 2012. 443. o. Bem Moldva lakosaihoz intézett kiáltványainak szövegét közli: *Kövári László*: Okmánytár az 1848–9-i eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 194–196. o.

¹³⁵ RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 284b–286. o.

¹³⁶ Tehát mintegy 750 méterre.

Az általam már megnevezett tiszteken kívül a következők szolgálnak még rá kitüntetésre: Ignatyev ügyeletes tábornok segédtsíztje, Krasznokutskij kapitány, aki egy ágyúgolyótól a fején megsérült; Blum alezredes, aki a nassauai herceg nevét viselő ezred négy századát irányította, és Mazaraki vezérkari másodkapitány, aki Demidov tábornok utasítása alapján a roham és az üldözés idején a lovasságot vezette.

A mindenfelől befutó jelentések szerint az ellenség a Segesvárnál elszenvedett vereség után Udvarhelyhez húzódott vissza; ezért, Dyck tábornok megérkezése után július 21-én (augusztus 2-án) reggel Keresztúr felé indultam el; a menekülő Bem nyomait ezen az úton mindenfelé látni lehetett. Keresztúron megtudtam, hogy Bem elhagyta Segesvárnál szétvert seregét, és Marosvásárhelyre ment, hogy az ott összegyűlt csapatok fölött átvegye a parancsnokságot. Ebből arra következtettem, hogy megvan a maga terve, ezért habozás nélkül megváltoztattam seregem útvonalát és elindultam Marosvásárhely felé, hogy megtámadjam és felvegyem a kapcsolatot Grotenhjeml tábornokkal.

(...)

Ezennel van szerencsém Főméltóságodnak bemutatni Bemnek a segesvári ütközet idején zsákmányolt papírjai között talált levél másolatát.¹³⁷

893. szám

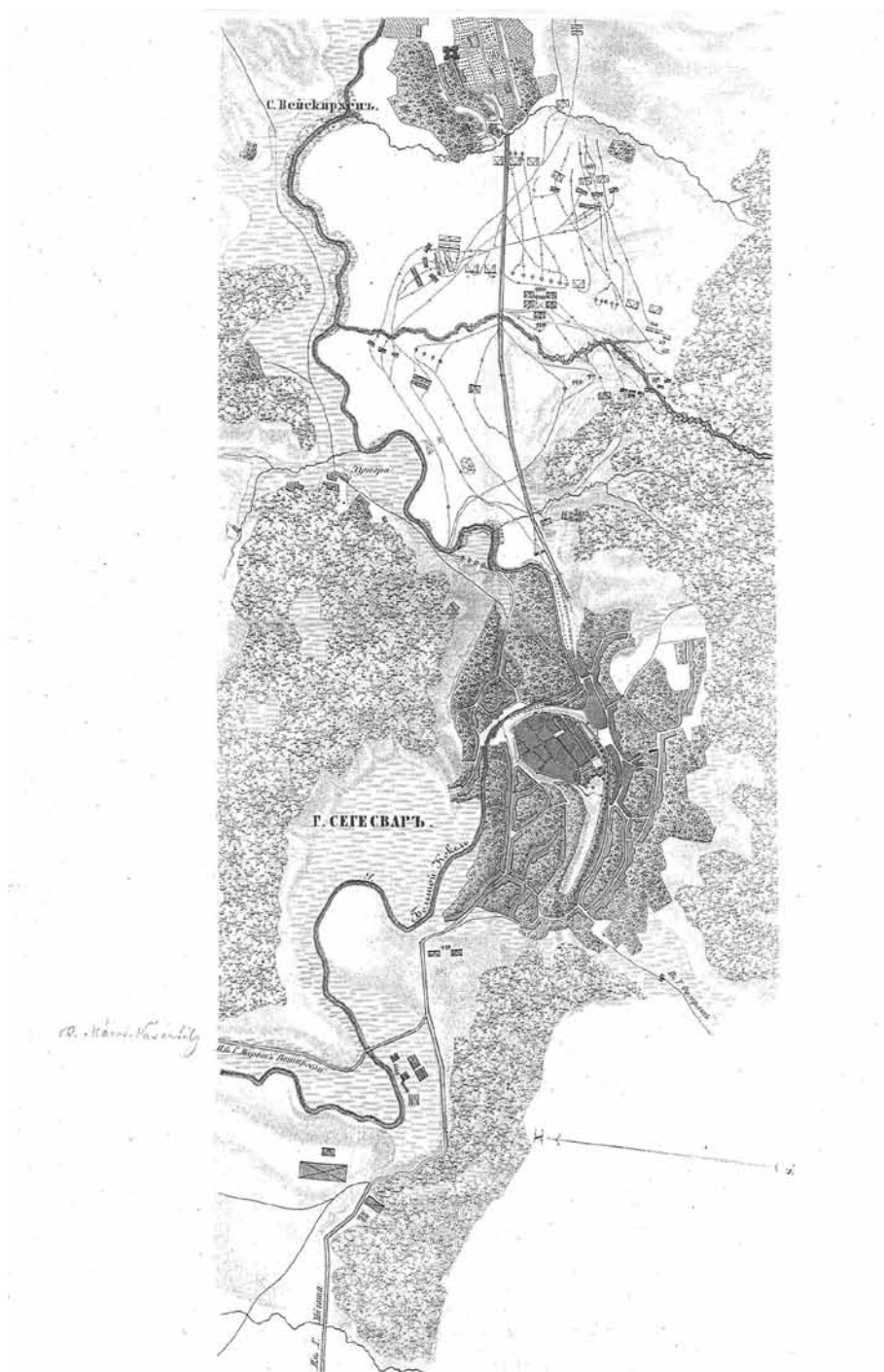
1849. július 28. (augusztus 9.)

Nagyszében

Lüders gyalogsági tábornok

Nyepokojcsickij ezredes

¹³⁷ Erről a levélről nincs közelebbi információnk. Ez a jelentés végén szereplő mondat (RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 299b. o.) nincs benne a hadijelentésben.

Az 1849. július 31-i segesvári ütközet vázlatja Nyepokojcsickij kötetében

ILDIKÓ ROSONCZY

THE BATTLE OF SEGESVÁR AND THE REREAD REPORTS
OF RUSSIAN GENERAL LÜDERS

Summary

It was at Segesvár (now Sighișoara, Romania) on 31st July that Infantry General A. N. Lüders, commander of the Fifth Russian Infantry Corps, and Lieutenant General Józef Bem, commander of the Hungarian Army in Transylvania, faced each other for the first time during the summer campaign of 1849; although the Russian general was informed about this fact only after the battle.

Bem's small army was defeated by the superior numbers of the Russian troops. The Hungarian participants of the battle wrote no detailed reports or accounts of the events immediately after the defeat and the swift retreat that turned into a stampede. There are a lot of Hungarian reminiscences, but these were written many years, even decades later; and they deal mostly with the disappearance of the famous Hungarian poet and Bem's adjutant Sándor Petőfi during the bloody chase.

For the abovementioned reasons, Russian archival sources and published documents related to the battle, especially Lüders' reports of 2nd and 9th August 1849, addressed to Field Marshal Pashkevich, commander of the Russian Army invading Hungary, as well as the operation log of the Fifth Russian Corps are immensely valuable (they are safeguarded at the Russian State Archives for Military History in Moscow—Российский Государственный Военно-Исторический Архив). The Russian sources reveal how the Russian troops took their position at the western exit of Segesvár on the road to Marosvásárhely, how they took up formation at the town's eastern exit on the road to Székelyudvarhely; why Lüders thought that the Hungarian troops from the direction of Székelyudvarhely had only been demonstrating, and the main attack would be coming from the direction of Marosvásárhely; how Lüders started the decisive cavalry attack against the Hungarians when the battle had already been going on for several hours and Hungarians had been attacking persistently; which Russian forces took part in the chase which caused Hungarians severe losses in human life; and finally how the Russian general staff evaluated Bem's operations, who, following the defeat at Segesvár assembled his army once again, moved to Nagyszeben (Hermannstadt) in a forced march to gain his last victory by taking the town.

ILDIKÓ ROSONCZY

LA BATAILLE DE SEGESVÁR ET LES RAPPORTS REDÉCOUVERTS
DU GÉNÉRAL RUSSE LUDERS

Résumé

C'est le 31 juillet, lors de la campagne d'été 1849 que le général d'infanterie A. Ny. Luders, commandant du 5e corps d'armée russe et le général de division Josef Bem, commandant de l'armée hongroise transylvanienne s'affrontèrent pour la première fois en Transylvanie, à Segesvár (en roumain Sighișoara), mais le général russe ne l'apprit qu'après la bataille.

L'armée de Bem fut vaincue par des troupes russes supérieures en force. Après la défaite, la retraite et la mise en déroute des troupes, les acteurs hongrois de la bataille ne firent aucun rapport précis sur les événements. En revanche, nombreux sont les mémoires qui furent rédigés des années, voire des décennies plus tard. Ceux-ci s'occupent principalement de la disparition sur le champ de bataille du célèbre poète hongrois Sándor Petőfi qui fut alors adjudant de Bem.

Pour ces raisons, les documents d'archives russes sur cette bataille sont très précieux, ainsi que les sources publiées, en particulier les rapports de Luders du 2 et du 9 août 1849 adressés au feld-maréchal Paskevitch, commandant de l'armée russe qui pénétra en Hongrie, ainsi que le journal

de marches et d'opérations de 5e corps d'armée russe (ils sont conservés aux Archives nationales d'histoire militaire de Russie à Moscou – Российский Государственный Военно-Исторический Архив). Les sources russes révèlent comment les troupes russes prirent leurs positions à la sortie Ouest de Segesvár sur la route qui mène à Marosvásárhely (en roumain Târgu Mureş) et à la sortie Est de la ville sur la route de Székelyudvarhely (en roumain Odorheiu Secuiesc) ; pourquoi Lüders pensait que les troupes hongroises n'étaient qu'en démonstration et que l'offensive principale viendrait du côté de Marosvásárhely ; comment il lança l'attaque décisive de sa cavalerie contre les Hongrois après plusieurs heures de combats, alors que ceux-ci menèrent sans relâche des attaques successives ; quelles forces russes se lancèrent à la poursuite des Hongrois en leur causant ainsi des pertes importantes ; comment les officiers d'état major apprécièrent l'action de Bem qui rassembla ses troupes après la défaite à Segesvár pour aller en marche forcée à Nagyszeben (en roumain Sibiu) qu'il réussit à prendre, mais et ce fut sa dernière victoire.

ILDIKÓ ROSONCZY

DIE SCHLACHT BEI SEGESVÁR (SCHÄSSBURG) UND DIE NEU GELESENEN BERICHTE DES RUSSISCHEN GENERALS LÜDERS

Resümee

Im Laufe des Sommerfeldzugs des Jahres 1849 standen am 31. Juli in Siebenbürgen, bei Segesvár (Schäßburg) Infanteriegeneral A. N. Lüders, Kommandant des 5. russischen Infanteriekorps, und Feldmarschallleutnant József Bem, Kommandant der ungarischen Armee in Siebenbürgen, einander gegenüber, obwohl der russische General hierüber erst nach dem Gefecht Kenntnis erlangte.

Das kleine Heer Bems erlitt gegenüber den in Überzahl befindlichen russischen Truppen eine Niederlage. Im Anschluss an die Niederlage und den schnellen Rückzug, der in eine wilde Flucht überschlug, erschien aus der Feder der ungarischen Teilnehmer des Gefechts keine sofortige detaillierte Meldung oder kein Bericht über die Ereignisse. Es gibt recht viele spätere ungarische Erinnerungen, die jedoch Jahre, oft Jahrzehnte später zu Papier gebracht wurden und sich in erster Linie mit dem Verschwinden des Adjutanten Bems, des berühmten ungarischen Dichters Sándor Petöfi, während der blutigen Verfolgung beschäftigen.

Aus den oben genannten Gründen sind die russischen Archivadokumente und die in Druck erschienenen Quellen in Bezug auf das Gefecht, insbesondere die Meldungen von Lüders vom 2. und 9. August 1849 an Feldmarschall Paskewitsch, den Kommandanten der in Ungarn eindringenden russischen Armee, und das Manövertagebuch des 5. russischen Korps besonders wertvoll (verwahrt im Russischen Staatlichen Militärhistorischen Archiv – Российский Государственный Военно-Исторический Архив). Aus den russischen Quellen geht hervor, wie die russischen Truppen beim westlichen Ausgang von Segesvár Stellung bezogen, auf dem Weg nach Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch), und wie sie sich beim östlichen Ausgang der Stadt, auf dem Weg nach Székelyudvarhely (Oderhellen) aufstellten, und warum Lüders dachte, dass die ungarischen Truppen von Székelyudvarhely her nur demonstrierten und der Hauptangriff aus der Richtung von Marosvásárhely zu erwarten sei. Aus den Dokumenten wird ebenfalls klar, wie er den Angriff seiner Kavallerie, der das Gefecht entscheiden sollte, gegen die Ungarn startete, als der Kampf bereits seit Stunden andauerte und die Ungarn beharrlich immer wieder angriffen; welche russischen Kräfte an der Verfolgung der Ungarn teilnahmen, die zu zahlreichen Gefallenen und schwerwiegenden Verlusten führte; und schließlich wie die russischen Generalstabsoffiziere die Tätigkeit Bems beurteilten, der nach der Niederlage bei Segesvár sein Heer erneut zusammensammelte und in angestrengtem Marsch nach Nagyszeben (Hermannstadt) hinaufzog, wo er seinen letzten Sieg errang und die Stadt einnahm.

ИЛЬДИКО РОШОНЦЫ

СРАЖЕНИЕ ПОД ШЕГЕШВАРОМ И ЗАНОВО ПРОЧИТАННЫЕ ДОНЕСЕНИЯ
РУССКОГО ГЕНЕРАЛА ЛИДЕРСА

Резюме

Во время летней кампании 1849 г. в Трансильвании командир 5 русского пехотного корпуса, генерал от инфантерии А. Н. Лидерс и командующий трансильванской венгерской армией, генерал-лейтенант Юзеф Бем 31-го июля под Шегешваром (по-немецки Шессбург) впервые оказались в прямом противостоянии друг с другом; правда, русский генерал узнал об этом только после сражения.

Малочисленное войско Бема потерпело поражение от превосходящих русских сил. Сразу после поражения и поспешного отступления, обернувшегося паническим бегством, никто из венгров, участвовавших в боевых действиях, не оставил об этом сражении сколько-либо подробного донесения или рапорта. Да, существует огромное количество воспоминаний, но все они были написаны несколько лет, даже десятилетий спустя, и речь в них идет главным образом об исчезновении – во время кровавого преследования – великого венгерского поэта Шандора Петефи, который в тот момент был адъютантом Бема.

Вот почему очень ценным источником в исследовании обстоятельств этого сражения являются русские материалы, как архивные, так и уже опубликованные: прежде всего донесения (от 2-го и 9-го августа 1849-го года) генерала Лидерса главнокомандующему российскими войсками, вступившими в Венгрию, отправленные фельдмаршалу Паскевичу, а также военно-походный журнал 5 пехотного корпуса (хранятся в Москве, в Российском Государственном Военно-Историческом Архиве). Из этих источников видно, во-первых, как располагались русские части к востоку от Шегешвара, на дороге, ведущей к городу Секей-Удвархей, и к западу, на дороге в город Марошвашархей; во-вторых, почему Лидерс считал, что атаки Бема со стороны Секей-Удвархей – это не более чем отвлекающий маневр, а основная операция венгров последует со стороны Марошвашархей; в-третьих, как и почему Лидерс принял решение, после того как венгры в течение нескольких часов предпринимали настойчивые вылазки, осуществить против них кавалерийскую атаку, которая и решила исход сражения; в-четвертых, какие силы приняли участие в преследовании венгров, приведшем к тяжелым человеческим потерям в их рядах; и, наконец, как русские штабные офицеры оценивали действия Бема, который после поражения под Шегешваром сумел собрать своё войско, форсированным маршем двинулся к городу Надьсебен (по-немецки Германштадт) и занял город, одержав свою последнюю победу.